Tidinge van die Goude

4
jaargang 33 | december 2015 |

De Goudse happening van 1965

Dirk van der Starre en de belevenissen van een juwelier in de Franse tijd

'... zekere heer J. Verheijen' De Goudse jaren van een Amsterdams musicus

Tidinge

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING DIE GOUDE

redactie: **dr. Paul H.A.M. Abels, Henny van Dolder-de Wit, drs. Christiaan van der Spek, drs. Margreet Windhorst, dr. Ronald van der Wal** (hoofdredacteur)

vaste medewerkers: **Marcel van Dasselaar, Peter van Eijkelenburg, Cornelis de Keizer: Empire Imaging**
met dank aan de medewerkers van: **Streekarchief Midden-Holland (SAMH)** en **Museum Gouda**

redactieadres: **Mondlanestraat 55, 2807 RJ Gouda**
telefoon 0182-531913 (na 18 uur)
e-mail: **rvdwal55@kpnmail.nl**

secretariaat van die Goude: **Postbus 307, 2800 AH Gouda, telefoon 0182-534884**
e-mail: **info@diegoude.nl**

ontwerp en opmaak: **Peterpaul Kloosterman, Gouda (www.2pk.nl)**

drukkerij: **Quadraat Printmedia, Oud-Beijerland**

ISBN: **0168-0498**

Lid worden van Historische Vereniging die Goude: Het lidmaatschap kost 28 euro voor particulieren per jaar; bedrijven betalen 45 euro. U kunt zich opgeven via onze website. www.diegoude.nl
Opzeggen: U kunt uw lidmaatschap tot vier weken voor het einde van een kalenderjaar opzeggen.
Uiteraard zijn ook overlijden en verhuizing redenen voor beëindiging van het lidmaatschap.

www.diegoude.nl

Foto voorkant: De Markt in 1965. Nog volledig toegankelijk voor autoverkeer.
Foto op pagina toont de Hoogstraat en Kleiweg in datzelfde jaar. Beide foto's zijn afkomstig van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Redactioneel

In dit nummer treft u de laatste 'Gouwe Verhalen' aan van de hand van Peter van Eijkelenburg. Ditmaal portretteert hij Aris Brouwer, die terugkijkt op zijn belevenissen rond de bevrijding in 1945. Meer dan tien jaar lang heeft Peter deze vaste rubriek voor ons verzorgd. Voor elke Tidinge tekende hij aan de hand van uitgebreide interviews het verhaal van Goudse 80-plussers op. Steeds weer wist hij interessante Gouwenaars ertoe te bewegen om over hun leven te vertellen. De rubriek 'Gouwe Verhalen' is populair bij veel lezers. Bij het ontvangen van de Tidinge kijken zij eerst achterin om te zien wie nu zijn Gouwe Verhaal vertelt.

Andere bezigheden in het vrijwilligerswerk houden Peter nu bezig, zodat hij gedwongen is zijn werk voor de Tidinge te staken. Wij danken hem voor zijn inspanningen. Gelukkig hebben wij Gert Jan Jansen bereid gevonden om de rubriek voor zijn rekening te nemen. Hij is bestuurslid en hoofdredacteur van onze Nieuwsbrief. Deze is onder zijn leiding steeds omvangrijker geworden. Daardoor is het een fraaie aanvulling op de Tidinge geworden. Nu al maakt hij voor de Nieuwsbrief korte interviews met Gouwenaars.

In dit nummer staan wij ook stil bij de gebeurtenis die vijftig jaar geleden plaatsvond op de Kleiweg, toen nog een door autoverkeer bereden straat zoals bovenstaande foto laat zien. Een groepje jongeren organiseerde daar naar Amsterdams voorbeeld een eigen ludieke happening, waar de politie al na twintig minuten een einde aan maakte.

De Hoogstraat en Kleiweg in 1965

De lotgevallen van de musicus Verheijen in Gouda geven een kijkje in het culturele leven. Henny van Dolder laat één van de vondsten zien die bij de herstelwerkzaamheden in de Sint Jan letterlijk naar boven kwamen.

De Goudse happening van 1965

KRAK'S CRASH HIGH LIPSTICK VILLAGE HAPPENING IN THE FRESH AIR

Ronald van der Wal

Vijftig jaar geleden was de Goudse Kleiweg het toneel van een happening, een fenomeen dat tot dan toe voorbehouden leek tot de hoofdstad. Happenings waren het handelsmerk van de Amsterdamse Provobeweging. Het waren spontane en ludieke bijeenkomsten, waarbij de provo's zich afzetten tegen het 'klootjesvolk' en tegen de benauwende regenteske en verzuilde samenleving. De uitstraling van provo was groot. In verscheidene andere steden organiseerden jongeren hun eigen happenings. Zo ook in Gouda, waar op 3 april 1965 een soortgelijke bijeenkomst plaatsvond. Net als in Amsterdam maakte de Goudse Hermandad er abrupt een eind aan.

De happening staat haaks op het beeld van het toenmalige Gouda: een slaperige provinciestad. Alleen daarom is het al interessant om deze gebeurtenis eens tegen het licht te houden. De vraag is wat een klein groepje Goudse jongeren dreef om juist hier hun happening te organiseren?

Verkeer op de Kleiweg met op de achtergrond de Kleiwegkerk, ca. 1963 (foto SAMH)

Niets te doen

In september 1956 ging de film 'Rock around the clock' in première. De film was razend populair. De rock 'n roll die de hoofdrol speelde was energiek en dansbaar en bracht de jeugdige massa in vervoering. Tijdens de vertoning van de film in de Verenigde Staten en Engeland gingen alle remmen los. Het jonge publiek danste op de bioscoopstoelen en rondom de bioscopen kwam het tot ongeregeldheden. Nederlandse burgemeesters waren dan ook beducht voor rellen. In Apeldoorn en Leeuwarden werd de filmvertoning verboden. Uit protest belegerde de Apeldoornse jeugd de burgemeesterswoning. In Leeuwarden kwam het tot straatrellen.

De Goudse burgemeester James wilde het zover niet laten komen. In overleg met de commissaris van politie en de eigenaar van bioscoop De Reünie aan de Oosthaven werd afgesproken dat de film gewoon werd vertoond, maar dat bij het nummer Rock around the Clock de operator het geluid zou uitdraaien. Dat gebeurde ook. Het publiek reageerde gelaten. Van opstandigheid was geen moment sprake. De *Goudsche Courant* maakte geen gewag van enige opwinding dan ook.[1] En misschien was dat ook wel typisch voor de stad.

Gouda ademde in de jaren vijftig de sfeer uit van een slaperige provinciestad. De vrije tijdsbesteding van de jeugd werd grotendeels georganiseerd door de zuilen door de protestants-christelijke, katholieke en socialistische jongerenverenigingen. Voor de jongeren tot zestien jaar was er het jeugdhuis De Mussen in de Vogelenzang. De katholieke jeugd werd opgevangen in Jongensstad, in de Jan Luikenstraat, waar Pater Besseling activiteiten organiseerde. Niet voor niets sprak men van het georganiseerde jeugdwerk.

Af en toe waren er schoolfeesten. Niet elke zuil deed daar aan mee. Jaarlijks was er bijvoorbeeld een sportdag waaraan alle middelbare scholen deelnamen. Als belo-

1. *Goudsche Courant*, 20 oktober 1956.
2. Interview Wil Arts
3. Nu is de winkel van Albert Hein hier gevestigd.

ning voor alle fysieke inspanningen sloot het Antonius College de sportdag steevast af met een groot schoolfeest. Op het Christelijk Lyceum deed men daar niet aan. Daar werd zelden of nooit gefeest.[2]

Het georganiseerde jeugdwerk richtte zich vooral op de jongere leeftijdsgroepen. De jeugd van boven de zestien had andere interesses. Veel jongeren gingen naar dansles. Stijldansen hoorde niet alleen bij de opvoeding, maar was bovenal de ideale manier om iemand van de andere sekse te ontmoeten. Dus leerden veel Goudse jongeren de quick step, de wals, de rumba en de cha, cha, cha op de vloeren van de dansscholen van onder meer Van den Heuvel en Van der Horst. Openbare dansavonden in Kunstmin of Concordia waren altijd drukbezocht. De gemeentelijke verordening schreef echter wel voor dat er alleen onder toezicht van een dansleraar mocht worden gedanst. Deze moest de jeugd in het gareel houden en losbandigheid voorkomen.

Veel jongeren probeerden zich steeds weer aan de begeleiding van volwassenen te onttrekken. Op zaterdagavond trokken grote groepen Goudse jongens en meisjes over de trottoirs van de Kleiweg en de Markt. Stijfselen noemden zij dat, het Goudse synoniem voor flaneren. Groepjes opgeschoten jeugd hingen rond op de Markt. Met name IJssalon Italia was een favoriete hangplek.

Het cafébezoek door jongeren was beperkt. De meeste Goudse kroegen in de binnenstad waren echte buurtcafés en weinig populair bij de jeugd. Een van de weinige cafés waar jongeren elkaar troffen was de uitspanning van Duinstee aan de Markt, beter bekend als 'Het Vat van Duizend Kan'.[3] Daar kwam de oudere jeugd regelmatig een biertje drinken. Het was een lange pijpenla, met achterin de bar. Toch was het niet een plek waar je als jeugd de hele avond bleef zitten. Bier was duur en de eigenaar was niet altijd in zijn beste humeur.

De grote gemeenschappelijke deler was de popmuziek. Niet alleen rock 'n roll was populair, maar ook de jazz kon in Gouda rekenen op een fanatieke schare fans. Men luisterde naar radio Luxemburg en kwam samen in de Goudse platenwinkels.

Krak 65, drie nummers van dit literaire tijdschrift. (Collectie Pim Leefsma)

Los van de zuilen

De jaren zestig vormen een decennium van verandering en modernisering. Binnen de Nederlandse samenleving voltrok zich een proces van liberalisering en emancipatie. Dit proces had verregaande gevolgen voor de inrichting van de samenleving. Het gaf een eerste aanzet tot de ideologische ontzuiling van de samenleving , die zich uitte in ontkerkelijking en het vrijer worden van de seksuele moraal. De jeugd vormde in veel opzichten de voorhoede van deze veranderingen. Jongeren ontwikkelden in toenemende mate een onafhankelijke jeugdcultuur. De Amsterdamse Provobeweging is wellicht de belangrijkste exponent van deze ontwikkeling. Wekelijks trokken de provo's onder leiding van Roel van Duin, Rob Stolk en anti-rookmagiër Robert Jasper Grootveld de aandacht met hun happenings. Vrijwel wekelijks kwam het ook tot gewelddadige confrontaties met het gezag. Steeds weer liet de Amsterdamse burgemeester de happenings door zijn gemeentepolitie met harde hand ontbinden. Hij beschouwde deze spontane bijeenkomsten, waarvoor geen vergunning was verstrekt, als verstoringen van de openbare orde en dat legitimeerde een hard optreden.

In de eerste helft van de jaren zestig begon ook een deel van de Goudse jeugd zich aan het keurslijf van het verzuilde jeugdleven te ontworstelen. Het wilde zelf activiteiten organiseren en deed dat met succes. In 1963, 1964 en 1965 ontstonden achter elkaar de jongerensocieteiten De Goudse Jeugdsociëteit aan de Oosthaven, So What en Over de Brug aan de Peperstraat.[4] Eindelijk had de jeugd een plek waar zij zelf activiteiten kon organiseren. Het was door jongeren, voor jongeren, aldus Pim Leefsma, die een frequent bezoeker van So What was. In de jongerensociëteiten aan de Oosthaven en de Peperstraat traden populaire Nederlandse popbands op, zoals Johnny Lydon en de Golden Earrings. Ook speelden er regelmatig Molukse bandjes. Jazzliefhebbers kwamen aan hun trekken in So What. 'Op vrijdagavond traden in So What wel grote namen op, Piet Noordijk en Nathalie Elstak. Die hadden dan in Rotterdam of ergens opgetreden en jamden tot diep in de nacht in So What door', aldus Wil Arts. Voor alle jeugdsociëteiten gold een minimumleeftijd van achttien jaar. Die werd strikt nageleefd. Dat moest ook wel, want de Afdeling Kinderpolitie controleerde de ledenlijsten. Het kwam ook voor dat een politieagent aan de deur stond om te controleren of men zich wel aan de regels hield.

4. So What bivakkeerde eerst in de ruimtes van de Goudsche Jeugdsociëteit en Over de Brug, waarna het verhuisde naar de Vest.
5. Wil Arts, *Goudse Titaantjes*, ongepubliceerd

Krak 65

Een aantal jongeren had hogere ambities. Het ging hen niet alleen om de muziek of het uitgaan. Zij hadden literaire aspiraties. Zo ontstonden er achtereenvolgens twee groepen van jongeren die beiden een literair tijdschrift uitgaven. Het eerste groepje was gevormd rond Thom Jaspers, de zoon van een Goudse wasserij-eigenaar. Hij was betrokken bij diverse culturele projecten. Hij schreef gedichten en had samen met de musicus Jan van Dijk een opera gecomponeerd, die in de aula van het Coornhert Gymnasium was opgevoerd. In 1963 stichtte hij het literaire tijdschrift *Meander*. De redactie bestond verder uit Bob van den Berg, een onderwijzer uit Moordrecht, die onder het pseudoniem van Dop Rijda gedichten schreef, en uit Kees Haak, een journalist van *Het Vrije Volk* in Gouda. Van *Meander* verschenen slechts enkele nummers.

Wil Arts behoorde tot het tweede groepje. Ook hij bedreef de dichtkunst. In So What was hij bevriend geraakt met Pim Leefsma. Daar ook hadden zij contact gemaakt met Pieter ter Meulen, die toen nog in een exclusieve schoenenwinkel in de Haagse Spuistraat werkte. Cees en Henk van Hooff sloten zich aan. Behalve de interesse voor de jazz, deelden zij allen de liefde voor de poëzie. De in die tijd toonaangevende literaire tijdschriften *Barbarber* en *Gard Sivik* waren hun grote voorbeelden. Samen besloten zij een eigen literair tijdschrift uit te gaan geven. Dat moest een waardige opvolger van *Meander* worden.

Wil Arts kende Thom Jaspers uit So What. Een van Wils gedichten was nog in het laatste nummer van *Meander* gepubliceerd. Thom kon hen mogelijk helpen bij het maken van een nieuw tijdschrift. In So What werd druk overlegd. Er werd een redactie gevormd bestaande uit Cees, Henk, Pim en Wil. Pieter werd zakelijk leider. In maart 1965 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift *Krak 65*. In het blad wisselden verhalen en gedichten elkaar af.

Het debuut van het tijdschrift kon de Gouwenaars niet zijn ontgaan. Onder bescherming van de duisternis waren de makers er in de weekenden van 27 en 28 februari en 6 en 7 maart op uitgetrokken om reclame te maken. Zonder vergunning plakten zij op diverse plekken pamfletten aan waarin zij konden deden van hun nieuwe blad. Op andere plaatsen brachten zij met verf het woord KRAK aan.[5] Deze illegale reclame was afgekeken van de Amsterdamse provo's.

De reacties op het tijdschrift waren wisselend. *Het Nieuwe Dagblad*, één van de kranten die destijds in Gouda werd verspreid, was kritisch, maar vond ook dat er onmiskenbaar talent onder de makers school. De *Goudsche Courant* was minder positief. Blijkbaar had de redactie zich gestoord aan de illegale aankondigingen en was zij daardoor niet meer in staat met een objectieve blik naar de inhoud van het blad te kijken. De aankondiging 'op elke daarvoor in aanmerking komende schutting in de stad' maakte volgens de redactie meer indruk dan de uitgave van het blad zelf. Dat zag er uit als een gemiddelde schoolkrant. De illegale reclame leverde de Krak-redactie een boete op van dertig gulden. De schoonmaakkosten van de Gemeentereiniging bedroegen *ƒ* 63,45.

Krantenfoto van de organisatoren van de happening op weg naar de Kleiweg. (Collectie Pieter ter Meulen)

Happening

Ter promotie van het tweede nummer moest er iets speciaals gebeuren. Eind maart 1965 trokken de Krakkers er opnieuw met stijfsel kwast op uit. Op diverse plekken in de stad hingen zij pamfletten op met de mysterieuze aankondiging *Krak's Crash High Lipstick Village Happening in the Fresh Air* die in het laatste weekend van maart zou moeten plaatsvinden. Naar Amsterdams voorbeeld zou er dus een heuse happening plaatsvinden. Het idee was afkomstig van Thom Jaspers. Hij bereidde de happening samen met Dop Reida voor en maakte gebruik van zijn contacten met de Amsterdamse provobeweging, onder wie anti-rookmagiër Robert Jasper Grootveld.[6]

De locatie van de happening was de Kleiweg, ter hoogte van de afgebroken RK Kleiwegkerk. Daar stond nu een lange schutting, waarachter de bouwwerkzaamheden voor een nieuw warenhuis van Vroom & Dreesman waren begonnen. Dit werd de 'magische plaats'. De happening was georganiseerd als een kerkdienst. Thom zou van de gelegenheid gebruik maken om voor een veiliger verkeer te pleiten. Hij had zichzelf benoemd tot verkeersmagiër. Dat had hij gedaan nadat hij getuige was geweest van een ernstig verkeersongeluk. Met een doos met daarin het laatste nummer van *Meander* had hij vlak bij het Goudse station gezien hoe een bromfietser werd aangereden door een auto. Tom aarzelde geen moment en schoot te hulp. De doos met tijdschriften plaatste hij ter ondersteuning onder het hoofd van het slachtoffer. Eenmaal thuis ontdekte hij dat de bovenste exemplaren met het bloed van de bromfietser waren besmeurd. Daarvan maakte hij een collage: het Nationaal Verkeersmonument, een gedenkteken voor de 'aan de Heilige Koe geofferde levens.' Vanaf dat moment zou hij als verkeersmagiër ten strijde trekken tegen het onveilige verkeer en in het bijzonder tegen het nuttigen van alcohol door weggebruikers. Kortom, het moest allemaal veel veiliger worden.[7]

Dop Rijda nam de zogeheten welvaartsreligie voor zijn rekening. Hij speelde de rol van 'predik-anti' en stelde dat de ene religie – de Rooms Katholieke – werd afgeschaft, ten koste van een een nieuwe, namelijk de welvaartsreligie. Het eindeloze consumentisme was ook een thema dat de Amsterdamse provo's bezighield. Volgens Dop Rijda bestond dat consumentisme uit niets anders dan 'kopen, kopen, kopen.' De Kleiweglokatie had dus een dubbele symbolische waarde. Het drukke autoverkeer, dat toen nog in die straat was toegestaan, stond symbool voor alle verkeersrisico's, terwijl de bouw van het nieuwe warenhuis het eindeloze consumentisme symboliseerde. 'Zo'n warenhuis is de kerk van de welvaartsreligie. Iedereen kan er met zijn moeilijkheden terecht. De grote doktoren van de welvaart hebben medicijnen in alle prijzen.' zo vertelde Dop Rijda aan *Het Vrije Volk*.

De happening werd echter afgelast. De *Goudsche Courant* reageerde meesmuilend. 'Gouda nog steeds down town. [-] Een zich rond 'een literair tijdschriftje noemend', groepje jongeren was er zaterdagmiddag door onvoorziene omstandigheden niet in geslaagd de sleur te verbreken.' Maar inmiddels hadden de organisatoren aangegeven de happening een week te hebben verschoven En ditmaal stelden zij de stad niet teleur.[8]

Op zaterdagmiddag 3 april verzamelde een klein groepje jongeren zich bij de genoemde schutting op de Kleiweg. Het kleurrijke gezelschap bestond uit Tom Jaspers, Dop Rijda en Wil Arts. Zij werden vergezeld door Hans Keller, Lagor Waard, een organisator van Amsterdamse happenings en Bart Hughes, de Amsterdamse semi-arts die inmiddels landelijke bekendheid had gekregen nadat hij met een tandartsboor een gaatje in zijn voorhoofd had geboord om naar zijn zeggen permanent high te worden. Een andere markante persoonlijkheid was de 24 jarige Japanner Yoshio Nakajima. Hij reisde

6. Thom had onder meer contact met de befaamde Amsterdamse kunstschilder Aat Veldhoen, wiens rotaprenten hij wilde gaan verkopen in de Rotterdamse boekwinkel waar hij werkte. Anti-rookmagiër Robert Jasper Grootveld verkocht Velthoens prenten vanaf een bakfiets. Wellicht dat met dit contact de kiem werd gelegd voor de Goudse happening, interview Wil Arts.
7. W.A.L. Beeren e.a., *Actie, werkelijkheid en fictie in de kunst van de jaren '60 in Nederland*, Museum Boymans-Van Beuningen 2012, p. 105.
8. Happening zet Goudse binnenstad op stelten, *Het Vrije Volk*, dd. 6 april 1965.

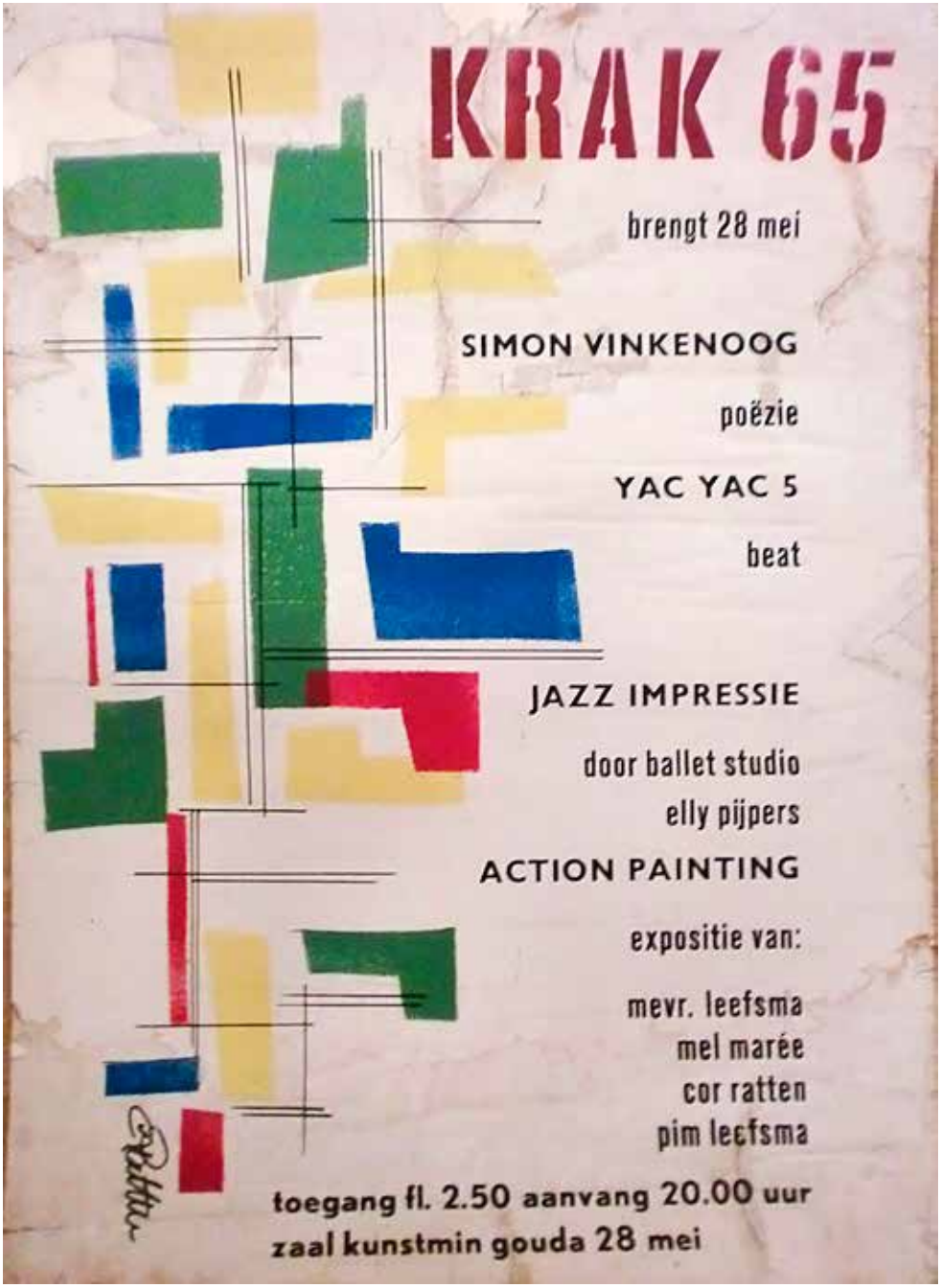

Affiche met aankondiging van de tweede happening (Collectie Pieter ter Meulen)

met een groepje van vijf performance-artiesten de wereld rond. Zij noemden zich de Unbeat, en benadrukten daarmee hun aversie jegens de beatgeneration, waarvan de schrijvers Jack Kerouac en Alain Ginsberg de belangrijkste vertegenwoordigers waren. Samen met Thom had Yoshio al verschillende happenings in Amsterdam bijgewoond. Hij sprak geen Nederlands en slecht Engels, maar trok in Gouda alle aandacht naar zich toe vanwege zijn bijzondere uitmonstering. Op zijn shirt stond met grote letters 'Unbeat' en zijn hoofd zat verpakt in krantenpapier. Dop Reida droeg een zwarte toga, met op zijn buik een foto van een half ontklede dame. De rest had grote verkeersborden op zijn kleding geschilderd.

Eenmaal bij de schutting, ging de happening van start. De heren dansten op blote voeten en slaakten woeste kreten uit. Yoshio klom op de schutting en riep onafgebroken '*Krak a new motion, Krak a new motion*.' Hughes plakte een plakkaat op de schutting en legde zijn theorie over het high worden uit. De belangstellenden konden zich tegen betaling van 25 gulden door hem laten adviseren om in een zelfde permanente geestelijke sfeer te komen. Vervolgens staken de heren kaarsen en wierook aan en begon de 'kerkdienst'. Jaspers en predik-anti Rijda preekten tegen het onveilige verkeer, luchtverontreiniging en de misselijk makende middenstand.

Al snel hadden zich enkele honderden belangstellenden om de groep heen verzameld, die allemaal een glimp van het evenement probeerden op te vangen. De rijweg was volkomen versperd en er ontstond een file, die tot aan de Kleiwegbrug reikte. Ongeduldige automobilisten claxoneerden onafgebroken. Na tien minuten arriveerde de eerste politieagent. Hij keek de oploop even aan en besloot vervolgens om in te grijpen. Rustig en weloverwogen stapte hij op de 'leiders' af en maakte een einde aan de happening. Er steeg een luid gejoel op, maar de agent liet zich niet van de wijs brengen. Inmiddels waren drie van zijn collega's gearriveerd. Thom, Hans, Dop, Wil en Yoshio werden aangehouden en afgevoerd naar het politiebureau aan de Houtmansgracht. Tegen de avond was proces verbaal opgemaakt en werden de heren weer vrijgelaten. Over de behandeling door de politie waren zij niet bepaald tevreden. De hele happening had amper twintig minuten geduurd.

De berichtgeving over de happening was weinig positief. De *Goudsche Courant* moest in ieder geval weinig van deze nieuwlichterij hebben. Hoofdredacteur Van der Kraats beschouwde de happening als een kwaad dat met wortel en tak moest worden uitgeroeid. Het *Nieuwe Dagblad* stoorde zich aan de vorm van de bijeenkomst. Zij noemde de nagebootste kerkdienst een daad van heiligschennis. Met die kwalificatie stelde zij de Goudse happening op één lijn met de geruchtmakende uitzending van het satirische VARA-programma *Zo is het toevallig ook nog eens een keer* over beeldreligie. Ook daar was de satire in de vorm van een kerkdienst gegoten en dat had begin 1964 veel stof doen opwaaien.[9]

Voor het gerecht

Op 14 december 1965 kwam de zaak voor de kantonrechter. Niet alle gedaagden kwamen opdagen. Bob van den Berg – Dop Reida – was bang dat een veroordeling zijn functie als onderwijzer in gevaar zou brengen, en had daarom geschikt. Thom Jaspers had een advocaat, dus hij verzette zich. Yoshio was al lang weer verdwenen naar een ander land. Die kwam in ieder geval niet opdagen. Hans Keller en Wil Arts zaten als enigen in de beklaagdenbank. Zij vonden het wijs zich maar enigszins deemoedig te gedragen. Wil Arts was net begonnen met studeren en had geen rooie cent. Zijn ouders hadden hem in ieder geval verzekerd de boete niet te zullen betalen.[10]

Het is wel interessant om de tenlastelegging eens te bekijken. De heren werden beticht van: "het verstoren

9. In deze aflevering van 4 januari 1964 werd de televisie als een nieuwe religie gepresenteerd. Het item eindigde met een gebed. De verontwaardiging in confessioneel en conservatief Nederland was groot. De VARA en de presentatoren kregen dreigbrieven toegestuurd. Voor Mies Bouman was dit de reden om met het programma te stoppen.
10. Interview Wil Arts, oktober 2015.
11. Gepubliceerd in *Rand*stad, 1966, nr. 11

Simon Vinkenoog in Kunstmin tijdens de tweede happening (Collectie Pieter ter Meulen)

van de openbare orde op de Kleiweg, welke ordeverstoring bestond in het veroorzaken van een volksoploop bestaande uit een paar honderd mensen, althans het aantrekken en om zich heen of in zijn nabijheid verzamelen van een paar honderd mensen of mede als gevolg van het dragen van zeer opvallende kleding, waarop zich opschriften als 'rij jij, ik niet', 'accohol' (met een kruis er door) 'frisse lucht', 'vijf doden geofferd aan het verkeer' bevonden, het met luide stem roepen dat 5 doden per dag worden geofferd op het altaar van asfalt van ons goede leventje, het lopen op blote voeten met een toga aan, het ter hoogte van de buik dragen van een stuk papier waarop een afbeelding in kleuren van een gedeeltelijk naakte vrouw bevond, waaromheen de woorden: 'Er staat altijd ergens wel een mooie meid bij', waren vermeld, het dragen van een zwart kleed waarop met witte letters 'unbeat' was vermeld, het uitvoeren van uitheemse dansen, althans het maken van dansbewegingen, het gedeeltelijk beplakken van een aldaar staande schutting met plakkaten uit en/of uitdelen van folders."[11]

Het waren zaken waar men nu veelal de schouders voor zou ophalen. Er was niets beschadigd, noch moedwillig vernield. Maar het meedragen van een afbeelding van een half ontblote vrouw werd toen nog als een ernstige aantasting van de openbare zedelijkheid beschouwd. Doorslaggevend was het feit dat de organisatoren geen vergunning hadden. De ontstane volksloop had de doorgang van het verkeer verstoord. Derhalve was er sprake

van een verstoring van de openbare orde, hetgeen het politieoptreden legitimeerde.

Happening in besloten kring

Het bleef kriebelen. Al snel besloten de Krakkers een tweede happening te organiseren. Pieter ter Meulen trad op als leider. Hij zag er weinig heil in om opnieuw te worden gearresteerd of om boetes te betalen, dus werd een alternatief bedacht. Het groepje huurde Zaal Kunstmin af, om daar een *Gesamtkunstwerk* te organiseren. De rockband Yak Yak 5 uit Oudewater werd gecontracteerd voor de muzikale omlijsting, er was jazzballet van Studio Ankie Pijpers en de redacteuren van Krak 65 droegen gedichten voor. Een hoogtepunt was het optreden van de Amsterdamse schrijver/dichter Simon Vinkenoog die een verhaal over provo voordroeg. De avond werd afgesloten met een actionpainting.

Omdat bezoekers of deelnemers in bezit moesten zijn van een geldig toegangsbewijs, kreeg de happening de status van een besloten evenement. Dat nam niet weg dat er een zeker risico van ordeverstoring bleef bestaan. Er was namelijk geen dansleraar of dansmeester bij aanwezig om toezicht te houden op het jeugdige publiek. Pieter ter Meulen moest de politie plechtig beloven dat er niet werd gedanst. Dat gebeurde natuurlijk toch, aldus Wil Arts. Er werd echter niet ingegrepen. Blijkbaar was er geen politie – ook niet in burger – in de zaal aanwezig. De avond werd een groot succes. Er kwamen een paar honderd betalende bezoekers op af.

Alleen de actionpainting liep wat uit de hand. Hele blikken verf werden tegen het doek gesmeten dat op het podium was gespannen. De andere ochtend toonde de verhuurder, de directeur van de Schouwburg, zich weinig 'amused'. Het hele podium zat onder de verf. De organisatoren moesten er voor zorgen dat alles weer schoon werd gemaakt. Dat was een onmogelijke taak. Creatief als zij waren maakten zij van de nood een deugd. Alle overgebleven verf werd bij elkaar gegoten en dat leverde een fraaie kleur grijs op. Met die kleur werd het hele podium geverfd. Achteraf was de directeur wel tevreden.

Tot slot

Wat hebben de happenings voor de stad betekend? Hoewel alles tamelijk onschuldig overkwam, gebeurde er toch iets bijzonders. Niet langer was Gouda down town, zoals de *Goudsche Courant* beweerde. Het slaperige stadje werd opgeschud met een nieuw elan. En dat had zij te danken aan een klein groepje jonge artistieke Gouwenaars. Zij durfden de stap te nemen en de gevestigde kaders te doorbreken. Dat deden zij al door het uitgeven van hun literaire tijdschriften. Met hun happening bekrachtigden zij hun drang tot vernieuwing. In die zin had de happening ook iets provocerends. Door er ook nog eens een boodschap aan te verbinden droegen de organisatoren hun maatschappijkritische visie op ludieke wijze naar buiten uit.

De reactie van de Goudse overheid week niet af van die van het Amsterdamse bestuur. Zij beschouwde de happening als een ordeverstoring en liet de politie er een einde aan maken. Anders dan in Amsterdam was één agent voldoende om het evenement te beëindigen. De organisatoren werden veroordeeld tot een boete. De indruk bestaat dat het Goudse publiek het evenement wel grappig vond. Zij kende happenings alleen vanuit de krant, de televisie en het bioscoopjournaal. Nu kon zij live aanschouwen hoe zo'n happening er uit zag. De Goudse pers toonde zich door haar vernietigende commentaren een bolwerk van conservatisme.

De tweede in Kunstmin was goed georganiseerd en verliep op een enkele uitzondering na rustig en beheerst. Gouda was nu eenmaal geen studentenstad a lá Amsterdam, waar grote groepen gelijkgestemde jongeren de grenzen van het toelaatbare verkenden. Niettemin hadden de jonge organisatoren laten zien waartoe zij in staat waren. Zij vormden een kleine doch hechte artistieke avant-garde, die de stad wakker schudde. Wat in de hoofdstad kon, kon ook in Gouda.

Aardig was het gebaar dat de gemeente maakte in juni 1966. Zij nodigde drie jonge kunstenaars– Pim Leefsma, Mel Marée en Rob van Leeuwen – uit om de schutting aan de Kleiweg te voorzien van een fleurige muurschildering. Dat gebeurde midden in de nacht om het autoverkeer

niet tot last te zijn. Gemeentewerken en de brandweer zorgden voor de afzetting. De politie hield een groepje Goudse jongeren op afstand, die weinig van dit artistieke gedoe begrepen. Bij de opening van de nieuwe Kleiwegbrug was het kunstwerk af.

Van *Krak 65* verschenen in totaal acht nummers. In 1966 trokken de makers de stekker eruit. Het blad had net de aandacht getrokken. 'Er is nooit een echt besluit genomen om echt te stoppen', zegt Wil Arts. 'Wil je doorgaan dan moet je gaan institutionaliseren. Dan moet je gaan werken met een bestuur en een administratie en dan is het wilde en het spontane er snel af. Dat wilden we niet. Dan gaat de lol er gauw vanaf. Dus op een gegeven moment kwam er geen nieuw nummer meer en was het afgelopen.'

En dan de laatste vraag: wat gebeurde er met deze avant-gardisten. Thom Jaspers vertrok uit Gouda en bleef actief in de beweging. Hij organiseerde nog diverse happenings en week later uit naar België. Dob Rijda bleef actief in het onderwijs. Wil Arts volgde een studie sociologie en werd hoogleraar in dit vak. Pim Leefsma bleef als beeldend kunstenaar actief in Gouda. Veel Gouwenaars kennen hem van het kunstwerk de Zachtmoedige weerbaarheid, dat jarenlang het politiebureau aan de Houtmansgracht sierde. Pieter ter Meulen opende een eigen leeratelier aan de Lage Gouwe en raakte op zijn eigen manier bekend in de stad. Hij overleed in 2010.

De makers van *Krak 65* kwamen dit jaar weer bijeen. Het ligt in de bedoeling dat er bij de Firma van Drie aan Achter de Kerk nog een kleine happening zal worden georganiseerd.

Dit artikel kwam tot stand met de welwillende medewerking van Wil Arts, Pim Leefsma en Maarten ter Meulen.

De schutting aan de Kleiweg, beschilderd door Pim Leefsma, Mel Marée en Rob van Leeuwen 1965 (SAMH)

Dirk van der Starre en de belevenissen van een juwelier in de Franse tijd

Henny van Dolder – de Wit

Tijdens funderingswerkzaamheden in het koor van de Sint-Janskerk tussen 2014 en 2015 deden archeoloog Marcel van Dasselaar en ik een grondig onderzoek naar eigenaren van de grafkelders die in deze periode zichtbaar werden. Daarbij was er één naam die in het bijzonder onze nieuwsgierigheid wekte: die van Dirk van der Starre (1765-1817). Zijn naam en die van zijn vrouw Elisabeth Catharina Ledeboer staan in eenvoudige witte letters op een van de oudste zerken in de kerk met het jaartal 1521. Deze kolossale, rijk gebeeldhouwde steen dekte ooit het graf van een kastelein van Gouda, Jacob van Borselen.[1] Een merkwaardige combinatie, te meer omdat Elisabeth Ledeboer nooit in de kerk is begraven. En wat bracht de familie Van der Starre er toe om nog in de 19de eeuw twee grafkelders te kopen? Streefden zij naar hoger aanzien? Als de inscriptie bedoeld was om hun namen onsterfelijk te maken, dan is dat gelukt. Wie zou er anders geweten hebben van Dirk van der Starre en zijn vrouw?

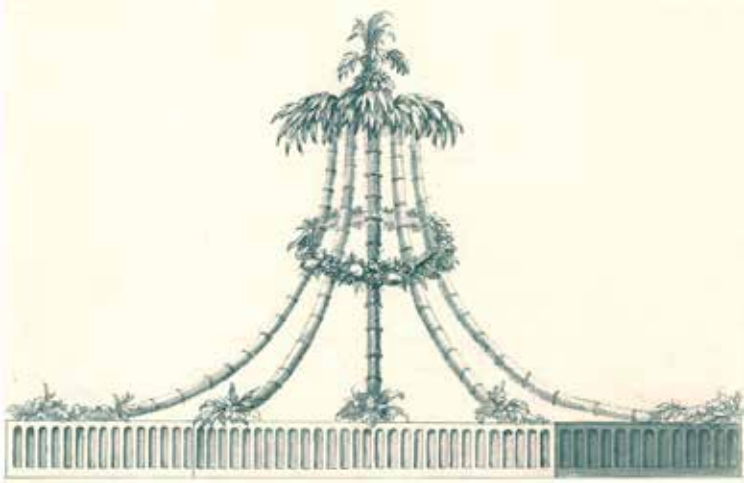

Het ontwerp voor de preekstoelbekroning, die wat het bovenste gedeelte betreft veel uitbundiger werd uitgevoerd. Bij voltooiing van de bouw in 1810 gaf Jan van der Haas de ontwerptekeningen terug, vergezeld van een door hem bijgehouden aantekeningenboek. Dat ging helaas verloren, anders wisten we misschien wie tot deze verandering opdracht gaf. Tekening van Jacob Otten Husly, eind 18de eeuw (foto: SAMH).

De familie

Volgens de alfabetische begraafregisters in het Streekarchief Midden-Holland kwam de naam Van der Starre in de 18de en 19de eeuw in Gouda veel voor. De Dirk die we zoeken werd op 21 augustus 1765 gedoopt in de Sint-Janskerk, als zoon van Gerhardus van der Starre en Maria Catharina Swartveld. Hij trouwde op 15 mei 1791 met de uit Haastrecht afkomstige Elisabeth Catharina Ledeboer (1771-1837), dochter van Abraham Ledeboer en Elisabeth van Rijn. Zijn bedrijf van goud- en zilverkashouder oefende hij uit aan de Hoogstraat O 92 (nu huisnummer 15, Phone House). Het echtpaar kreeg vier kinderen.

Maria Catharina Elizabeth (1792) en Abraham Gerardus (1794) zijn beiden jong gestorven. Daarna werden nog twee kinderen geboren: Abraham Gerardus in 1797 en in 1799 een dochter, die dezelfde namen kreeg als haar overleden zusje.

Aankoop van de eerste grafkelder

Dirk moet niet onbemiddeld zijn geweest, want hij kocht op 23 mei 1807 een grafkelder die in 1699 was gebouwd op verzoek van Jacoba Sibilla Snels, lid van een Goudse vooraanstaande familie. Het graf wisselde daarna door erfenis en verkoop verschillende keren van eigenaar. Een laatste rustplaats op het hoogkoor van de kerk was alleen voorbehouden aan zeer welgestelden, de burgemeesters moesten er zelfs hun goedkeuring aan hechten. Bij de namen van personen die hier zijn begraven staat vermeld: 'eigen graf op het hoog choor'.[2] Tegen het eind van de 18de eeuw komt deze toevoeging niet meer voor, de keldergraven op het koor bezaten niet langer de voorname uitstraling van weleer. Bovendien maakte de Franse bezetter korte metten met adel en elite. Behalve deze grafkelder bezat Van der Starre nog twee graven elders in de kerk.

Een nieuwe preekstoel

Op 27 mei 1809 trad Dirk aan als kerkmeester van de Sint-Janskerk. In die tijd vond de bouw plaats van de huidige preekstoel en het doophek. Dit project stond omstreeks 1790 op het programma, de tekeningen lagen al klaar, toen het kerkbestuur zich plotseling geplaatst zag voor onvoorziene uitgaven, waaronder de bouw van een nieuw kostershuis.

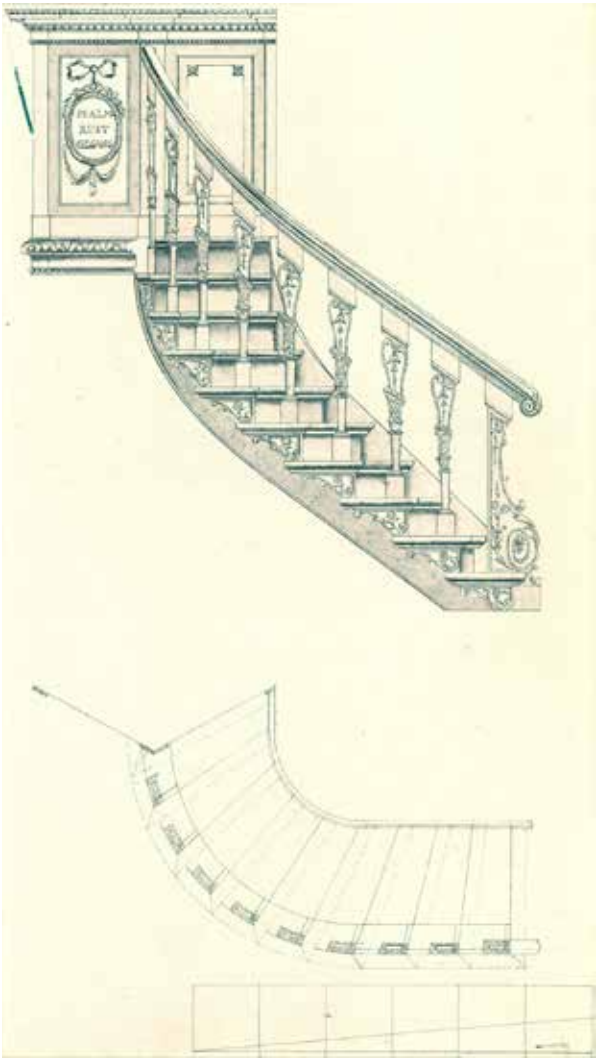

De opgang naar de preekstoel, ontwerp van Jacob Otten Husly, eind 18de eeuw. (foto: SAMH).

Pas in 1806 kwamen de ontwerptekeningen van Jacob Otten Husly weer tevoorschijn. Het kerkbestuur had er kennelijk geen moeite mee dat ze waren uitgevoerd in de inmiddels verouderde Lodewijk XVI-stijl. In maart 1807 begonnen de werkzaamheden.[3] Daarbij maakte men dankbaar gebruik van het vakmanschap van een gepensi-

1. De zerk ligt nu in de kooromloop bij glas 16/17.
2. Met 'hoogkoor' wordt bedoeld de ruimte binnen de pilaren. Daaromheen spreekt men van 'kooromloop'
3. De architect Jacob Otten Husly (1730-1796) was onder meer de ontwerper van het koorhek in de Sint-Janskerk, gebouwd van 1778-1782 en het bekende gebouw Felix Meritis (Gelukkig door verdiensten) in Amsterdam.

oneerde timmerman, Jan van der Haas, die in het Oudemannenhuis woonde. Hij genoot kennelijk een goede reputatie, want zijn beloning bestond uit het voor die tijd riante bedrag van 1000 gulden. Hij mocht zelf timmerlui in dienst nemen en de benodigde materialen bestellen, waarvoor het kerkbestuur hem een 'identiteitsbewijs' verleende. Voor het houtsnijwerk koos hij de beeldhouwers J. Heyken uit Dordrecht en E. Mulder uit Den Haag.

Daling van de inkomsten

De bouw begon in een tijd dat het met de financiën van de kerk snel bergafwaarts ging. Met de scheiding van kerk en staat in 1796 kwamen veel oude privileges te vervallen. Op 9 juli 1809 woonde Van der Starre een van zijn eerste vergaderingen als kerkmeester bij. Daar kwam een brief ter sprake van koning Lodewijk Napoleon, gedateerd 2 augustus 1808, met de mededeling dat per 1 januari 1810 de landelijke en stedelijke financiële bijdragen aan kerkelijke medewerkers (kosters, voorlezers, voorzangers, catechiseermeesters et cetera) zouden worden stopgezet. Dan waren er nog de lange, vaak in twee talen gestelde vragenlijsten betreffende diverse inkomsten van de kerk, die de administratie tot in het kleinste detail moest beantwoorden. In oktober 1809 leende Van der Starre 1050 gulden aan het kerkbestuur, in datzelfde jaar verstrekten hij en kerkmeester Smits elk nog eens 500 gulden om de lopende rekeningen te kunnen betalen.

De rekening van George Heyken

Dirk van der Starre was kennelijk een man van aanzien, want op 22 januari 1810 werd hij met een ruime meerderheid van stemmen (189-1) uit een tweetal kandidaten herkozen als kerkmeester. Hij werd door de president van het kerkbestuur 'op eene zeer vriendelijke en gepaste wijze met zijn aanstelling gefeliciteerd, met toewensing van alle mogelijke genoegens in het uitvoeren zijner post, onder aanbieding van onderlinge vriendschap'. Behalve zijn vrouw hebben ook zijn dan 12-jarige zoon en 10-jarige dochter recht op een vrije zitplaats in de kerk.[4]

De grafkelder waarin Dirk van der Starre zijn laatste rustplaats vond. (Foto: Marcel van Dasselaar)

Op 2 september van dat jaar zag Dirk het werk aan de kansel en het doophek voltooid, maar betaling aan de handwerkslieden bleef achterwege. In een brief, gedateerd 29 juli 1811, herinnerde de beeldhouwer J. Heyken het kerkbestuur er aan dat zij hem nog geld schuldig waren, en niet weinig ook: 1938 gulden en 13 stuivers. Hij had de vordering in handen gesteld van de firma Klerk & Voogd. Het kerkbestuur besloot hem 400 gulden te

4. KM 476, 22r: Maria Catharina Elisabeth van der Starre, vrij zijnde als kerkmeesters dogter, komt het regt toe van stoel LC no. 33 alhier en 22v: Abraham Gerardus van der Starre en Jacobus Elisa Bolding, vrij zijnde van het regt van een zitplaats in de 4 binne banken als kerkmeesters zoons.

5. Het recht van vendu of slaggeld, een belasting van 5% die ten bate van de Sint-Janskerk moest worden betaald van alle inboedels en huisraad die bij verkoop of erfhuis binnen de stad werden verkocht. Dit privilege werd aan de kerk verleend in 1497. Het werd om de zes jaar verpacht evenals het recht van exu, dat aan de kerk werd toegekend in 1422. Dat was de 50ste penning van goederen die wegens erfenis of anders naar buiten de stad vervoerd werden.

betalen 'zijnde het slot der rekening van 1809'. Ook Mulder vroeg om betaling, hoewel dat bedrag veel lager was: 573 gulden en 17 stuivers. Hieruit blijkt dat Heyken het voornaamste houtsnijwerk verrichtte en de eenvoudige decoraties aan Mulder overliet.

Bezuinigingen

Vanwege het toenemend geldtekort was het kerkbestuur met een commissie van financiën bezig om op elk denkbaar niveau te bezuinigen 'om buiten hunne importante schulden te geraken'. Men dacht daar vier jaar voor nodig te hebben.

In augustus 1811 drong Heyken aan op betaling van het restant van zijn rekening, groot 1537.13.0 'omdat hij met schande bedreigd werd'. De commissie van financiën vroeg hem 'ten ernstigste' van zijn vordering af te zien, het was hun '...volstrekt onmogelijk hem nu te betalen'. In december presenteerde makelaar P. Knox aan de Turfmarkt tevergeefs een wissel van Heyken, groot 1537.13.0. Op 23 december schreef Coenraad Hardenberg, 'keizerlijk notaris, presiderende in de stad en het canton Gouda, departement van de Monden van de Maas' namens P. Knox een verzoek om betaling. Hij bezorgde die persoonlijk bij president kerkmeester Willem Bolding aan de Gouwe. Die weigerde echter het openstaande bedrag te voldoen.

De zaak sleept zich voort...

Het jaar 1812 was nog maar enkele dagen oud of Heyken liet al weer van zich horen, hij vroeg 'waarom hij zo teleurgesteld en in de meest penibele omstandigheden gebracht wordt' met als gevolg dat zijn crediteuren hem 'uiterst lastig vallen'. De kerkmeesters stelden voor om op 15 februari weer 400 gulden te betalen. Ook Mulder liet van zich horen. De totale schuld van de kerk was inmiddels opgelopen tot 8787.5.0. Van der Starre stelde 3000 gulden beschikbaar, maar vroeg zich tegelijk af waarom zijn geld en dat van kerkmeester Smits niet werd gebruikt om de beeldhouwers te betalen. In april zette hij het kerkbestuur onder druk om eindelijk te voldoen aan de voorwaarden die hij bij zijn lening stelde. Hij eiste een obligatie, omdat hij van de 3000 gulden nooit een bewijs kreeg, het stond alleen vermeld in de notulen. Op 28 juni dagvaardde hij de kerkmeesters voor de vrederechter. Hij toonde zich nog eenmaal bereid om de 3000 gulden aan te vullen tot 4000, mits Heyken zijn geld kreeg. Na een periode vol onaangename verwikkelingen eiste Van der Starre op 14 september met onmiddellijke ingang zijn lening van 4000 gulden terug. De kerkmeesters boden aan hem de verschuldigde rente te betalen, maar dat weigerde hij en dreigde nogmaals de zaak voor de rechter te brengen. Dat werd op het nippertje voorkomen, doordat kerkmeester Smits zijn lening overnam.

Dirk moet erg teleurgesteld zijn geweest; nadat hij de vergaderingen van het kerkbestuur al enige tijd niet meer bijwoonde, diende hij op 1 maart 1814 schriftelijk zijn ontslag in als kerkmeester. Het duurde toen nog twee jaar eer de rekening met Heyken werd vereffend. In een van zijn laatste brieven stond dat hij de behandeling door de kerkmeesters als 'onredelijk en koel' had ervaren.

De predikanten trekken aan de bel

In 1812 was al aangekondigd dat de kerk ook het recht op de vendu of slaggeld en het exu zou worden ontnomen, twee privileges die eeuwenlang een vaste inkomstenbron vormden.[5] Protesten hiertegen tot aan de hoogste instanties mochten niet baten. Eind 1815 was er nog één gulden in kas, het jaar daarop vermeldde het saldo:'nihil'.

Heyken was niet de enige die in geldnood geraakte. Op herhaaldelijk aandringen van de predikanten Krom, Van Meerten, De Visscher en Bussing kregen zij eindelijk hun achterstallige traktement uitbetaald over de jaren 1810 tot en met 1816, inclusief de door hen persoonlijk voorgeschoten vergaderkosten voor classis en synode, in totaal 2128.15.0.

De tweede grafkelder

Dirk van der Starre overleed op 17 september 1817, 52

jaar oud. Het bedrag dat de familie neertelde voor het luiden van de klokken (36.12.0) bewijst dat hij als een regent naar zijn laatste rustplaats werd gedragen. Zijn erfgenamen kochten drie maanden na zijn overlijden (op 18 december 1817) nóg een grafkelder, die in 1763 eigendom was van Emmerentia Snels, omschreven als 'een grafstede op het koor met de daarop liggende zerk'. Dit verwijst naar de grafsteen van kastelein Jacob van Borselen.[6] Die kwam nu in bezit van de weduwe Van der Starre, haar zoon Abraham en dochter Maria, die op 18 september 1818 trouwde met Albartus Gerrit Reyers (1796-1872) uit Arnhem, luitenant van het 11de bataljon, in garnizoen in Gouda.

Conclusie

Bleef de vraag: waarom staan de namen van dit 19de eeuwse echtpaar op de 300 jaar oude zerk? Marcel kwam tot de volgende veronderstelling: met de aankoop van de tweede grafkelder werd de zerk van Van Borselen eigendom van de familie Van der Starre. Die legde men op de grafkelder waarin Dirk lag begraven. Daarna werd er een nieuwe (nog grotere) zerk op de kelder uit 1817 geplaatst, waarvan de maten bekend zijn door een schetstekening. (Er zijn geen aanwijzingen dat Dirk in deze kelder zou zijn (her)begraven). Vervolgens werden de namen van het echtpaar op de oude zerk aangebracht, het gaf aan de laatste rustplaats van Dirk een voorname uitstraling. Het blijft vreemd dat de naam van Elisabeth Ledeboer daar ook op staat, want zij overleed op 13 september 1837, vijf jaar nadat het begraven in de kerk was verboden. Haar dochter Maria overleed op 19 februari 1838.

Vergoeding voor kerkgraven

In 1832 woonde de weduwe Van der Starre-Ledeboer nog aan de Hoogstraat, beschreven als 'een huis met gebouw en erf'. Zij zal er tot aan haar dood hebben gewoond. Het begraven in kerken werd op 8 juni 1795 officieel verboden, vanaf 1828 konden eigenaars van kerkgraven bij het stadsbestuur gratis vervangende grafruimte aanvragen op de nieuw aan te leggen Algemene Begraafplaats aan de Prins Hendrikstraat. Elisabeth claimde een vergoeding voor acht graven, twee voor beide graven in de kerk en zes voor de in 1817 gekochte grafkelder. Bij de brief was een tekening gevoegd met afmetingen van de grafzerk en –kelder.[7]

Pronken met andermans veren?

Bij de koop van grafkelders door de familie Van der Starre prevaleerde waarschijnlijk de wens om tot de elite van de stad gerekend te worden. Het lijkt of er in die jaren een herwaardering plaats vond van oude grafkelders en -kapellen. In 1802 kocht burgemeester Marcellus Bisdom van Vliet de grafkelder die in 1807 eigendom werd van Dirk van der Starre. Bisdom en zijn vrouw zijn echter niet in Gouda, maar in Haastrecht begraven. Stadshistoricus Joan Cornelis de Lange van Wijngaarden kocht in 1810 nog de oude uit 1516 daterende grafkapel van de familie Cool. Tien jaar later werd zijn kist er binnengedragen; de kapel is vóór 1900 geruimd. De door een rijk huwelijk tot welstand gekomen Goudse koopman Willem Meurs kocht in 1809 een grafkapel, in 1660 gesticht door burgemeester Floris Kant.[8] In het lege wapenschild van Kant

6. Het moet een van de eerste grafsteden zijn geweest op het koor, dat in 1510 werd ingewijd. Behalve Jacob van Borselen lagen zijn vrouw en twee dochters hier begraven. In het randschrift van de zerk staat: 'Hier leet begrave[n] de edle en[de] se[e]r bemi[n]de Jacob va[n] Borcellen castelein van der Goude starf a° 1521 op Sinte Tomas avont den 20 Decemb[er] en die eedele jofvrou Ursula van Foreest sijn huisvrou starf a° 1525 den 15 Marty. Bidt voor die zie[le]. In het midden': en[de] Clara Clevendam en Annege[n] Spirri[n]g (*Spiering van Well*) sij[n] dochter'.
7. A. Bontenbal, 'De oude algemene begraafplaats in Gouda. Een onderzoek naar de geschiedenis van de eerste algemene burgerlijke begraafplaats aan de Vorstmanstraat I en II', in *Tidinge* 21 (2003) pp 19-29 en 64-68. Met dank aan Adriana Bontenbal die op deze brief opmerkzaam maakte.
8. H. van Dolder-de Wit, *De Sint-Janskerk in Gouda. Mensen en monumenten in een oude stadskerk*. Gouda (2013) tweede druk, p. 106-109.
9. H. van Dolder- De Wit, 'De eerste subsidie voor het onderhoud van de Sint-Janskerk toen sluiting dreigde, 1820-1821'. *De Schatkamer* 26/2, augustus 2012.

4. De enorme grafzerk van kastelein Jacob van Borssele (1521) met daarop de namen van Dirk van der Starre en Elisabeth Catharina Ledeboer ligt nu in de kooromloop bij glas 16. (RCE, foto: Chris Booms).

staat fier: Graft Capel van W. Meurs. Hij en zijn vrouw werden er niet begraven, beiden zijn pas in 1841 overleden. Slechts hun oude tante, Anna Margaretha Bikkel, vond er in 1813 een laatste rustplaats. Haar naam staat op het grafbord naast de kapel.

Ten slotte

De financiële nood waarin de kerk de eerste decennia van de 19de eeuw verkeerde leidde tot veel achterstallig onderhoud in en om het kerkgebouw. Vooral lekkages veroorzaakten forse schade aan muren en meubilair. Ten einde raad stuurden de kerkvoogden (sinds 1820 de nieuwe naam voor kerkmeesters) een brief aan koning Willem I met het verzoek om subsidie.[9] Dat werd op 30 juni 1820 toegekend met een bedrag van 14.000 gulden voor de tijd van twee jaar, onder voorwaarde dat er flink bezuinigd zou worden. Bij het toegekende bedrag ging men uit van een bouwtechnisch rapport uit 1818, opgesteld door A. Blanken, 'inspecteur bij de Water Staat'. De subsidiegever toonde begrip voor '...het verlies van rechten en vermindering van inkomsten, waardoor de kerk diep in de schulden is gewikkeld, waarom, zonder onderstand de eredienst zou worden belemmerd daar zij geen ander gebouw bezit...terwijl daar en boven de St.-Janskerk als een gedenkstuk van voorvaderlijke kunst verdient in stand gehouden te worden. Om te voorzien in de bouwvallige staat van het kerkgebouw is de subsidie toegekend'. In 1832 verloor de kerk haar voornaamste, in 1482 verleende bron van inkomsten: die van het recht van begraven 'ten eeuwigen dage'. Ook nu mochten herhaalde protesten niet baten. Het gemeentebestuur besloot desgevraagd, hoewel niet van harte, een vergoeding te verstrekken van 2400 gulden per jaar wegens het derven van begraafrechten.

Vluchtelingen in Gouda

OPVANG SLACHTOFFERS VAN HET BOMBARDEMENT VAN ROTTERDAM 1940

Henny van Dolder – de Wit

In 2015 is het vluchtelingenvraagstuk een zaak die de gemoederen van voor- en tegenstanders druk bezig houdt. Dat roept herinneringen op aan de opvang van ontheemden. Denk maar aan de vele Belgische vluchtelingen die in 1914 in Gouda onderdak kregen in een eigen kamp aan de Graaf Florisweg. Op kleinere schaal werd ook 75 jaar geleden een groep landgenoten opgevangen in Gouda. Het betrof hier slachtoffers van het bombardement van Rotterdam in 1940, waarbij het centrum van de stad nagenoeg van de kaart verdween. Verschillende grote gebouwen in Gouda dienden als onderkomen, waaronder museum Het Catharina Gasthuis.

Eerste opvang: de Openbare Leeszaal

Op 14 mei 1940 werd een deel van de stad Rotterdam door de Duitsers gebombardeerd, met als doel om Nederland tot overgave te dwingen. Hierbij vielen circa 800 doden en 2000 zwaargewonden. Circa 80.000 personen werden dakloos, velen van hen zochten elders een heenkomen. Zo arriveerden er ook in Gouda mensen die niets meer bezaten en soms zelfs hun familieleden uit het oog hadden verloren. Zij werden opgevangen in het gebouw van de Openbare Leeszaal, die sinds 1929 was gevestigd aan de Oosthaven 54. Hier meldden zich direct een groep vrouwen, die onder de naam VVVH (Vereniging voor Vrouwelijke Vrijwillige Hulp) enthousiast zorgden voor de nodige hulpverlening. Er was onderdak geregeld voor 1000 personen, hetgeen reduceerde tot de helft. Van hen verbleven er 300 in gebouwen zoals de Kleine Kerk en het gebouw van Heil des Volks, beide aan de Peperstraat (respectievelijk de nummers 129 en 80), de overigen bracht men onder bij particulieren.

De Rotterdamse binnenstad in vlammen.

De VVVH-medewerksters deden wat zij konden. Eindeloos rinkelde de telefoon met aanvragen om de meest uiteenlopende voorwerpen als veldflessen, boterhampapier, borstels, handdoeken, zeep, brillen voor ouderen en luiers voor baby's. Het consultatiebureau aan de Spieringstraat transformeerde tot kledingmagazijn. In het Waaggebouw aan de Markt kon men terecht voor informatie naar mogelijkheden van vervoer, regelingen voor steun enz. In de bibliotheek was een aparte afdeling waar men probeerde familieleden die elkaar uit het oog waren verloren weer te herenigen.

Van de opvang in Gouda zijn geen foto's. Om een beeld te geven van de opvang, is hier een beeld van de opvang van ontheemde Rotterdammers in Amsterdam (www.hvoquerido.nl)

Om aan al deze behoeften te kunnen voldoen was veel geld nodig. Het succes van de VVVH was mede te danken aan het feit dat de Goudse bevolking hen waar nodig financieel ruim ondersteunde. Op zaterdag 1 juni werd er in de gehele stad gecollecteerd voor de Rotterdamse vluchtelingen.

Opvang in andere plaatsen

Ook op andere plaatsen bood men hulp. Van de 114 weeskinderen uit het Gereformeerde Weeshuis aan de Goudsche Wagenstraat te Rotterdam vonden er, na een kort verblijf in de Marthastichting te Alphen aan den Rijn, 80 à 90 onderdak in het weeshuis van de Drost IJsermanstichting te Moordrecht. De overigen verbleven in de vroegere woning van notaris Treurniet aldaar. Een stroom van 7000 vluchtelingen bereikte Schiebroek, waar men al voorzieningen had getroffen voor slachtoffers uit onder water gelopen gebieden. Die kregen echter een andere verblijfplaats toegewezen, zodat onmiddellijk hulp kon worden geboden.

Naar het Bestedelingenhuis

In Gouda vond in het gebouw van het voormalig Catharina Gasthuis, toen in gebruik als Bestedelingenhuis, een eenvoudige verbouwing plaats om het geschikt te maken voor 150 Rotterdamse vluchtelingen. Het werk werd voor ƒ 8.179,- gegund aan de firma J. Slegt als laagste inschrijver. Voor elke gezin was een afzonderlijke slaapplaats ingericht. Het betrof 24 gezinnen en 40 alleenstaande personen. Deze bewoners, die tot dan toe verbleven in de Kleine kerk of Heil des Volks zorgden zelf voor het eten, schoonhouden van het gebouw et cetera.

De herbouw van de stad

Rotterdam, dat zo zwaar was getroffen, zat niet bij de pakken neer. Op 18 mei 1940, terwijl de puinhopen nog rookten, gaf het gemeentebestuur opdracht aan de stadsarchitect om een plan te maken voor de wederopbouw. Op 11 december 1941 werd het plan gepresenteerd. Gebrek aan bouwmaterialen was er de oorzaak van dat er weinig van terecht kwam. Bovendien, zo luidde de kritiek, was het te weinig vernieuwend. Op 28 mei 1946 werd een basisplan aangenomen dat bepalend werd voor de ontwikkeling van het stadscentrum tot 1970. Met het beschikbaar komen van nieuwe woongelegenheid keerden veel vluchtelingen terug, maar zij zullen die dag in mei 1940 nooit zijn vergeten.

‘... zekere heer J. Verheijen’

DE GOUDSE JAREN VAN EEN AMSTERDAMS MUSICUS

Victor Timmer

De Amsterdamse musicus *Jos. A. Verheijen* (1837-1924) had in orgelminnend Nederland – en zeker in rooms-katholieke kringen – in de decennia rond 1900 een zeer bekende klank. Voordat Verheijen echter naam zou maken als organist van de Amsterdamse Mozes & Aäronkerk, het Paleis voor Volksvlijt en het nieuwe Concertgebouw werkte hij als organist en koorleider in Gouda. Tien jaar (1862-1871 en 1873-1874) verbleef Verheijen in Gouda, waar hij zich zou ontpoppen tot een belangrijke speler op cultureel gebied. In dit artikel zullen de vroege, Goudse jaren van Verheijen centraal staan, waarbij ook wordt getracht licht te werpen op enkele muzikale facetten van het culturele leven in Gouda in het derde kwart van de negentiende eeuw.[1]

Jos Verheijen (Collectie Victor Timmer)

Een self made man als organist

Josephus (Jozef) Antonius Verheijen werd op 19 augustus 1837 geboren te Amsterdam, waar zijn vader werkzaam was als ‘mr. metselaar’. Josephus was aanvankelijk voorbestemd voor een dergelijk beroep en hij heeft in zijn jonge jaren inderdaad een aantal jaren als ‘steenhouwer’ gewerkt, vooral in Amsterdam. Zijn grote liefhebberij was echter muziek, waarin hij zich bekwaamde via de stedelijke muziekschool in zijn geboortestad, en (mogelijk) privélessen, terwijl hij zich daarnaast voor het grootste deel de muzikale zaken zelf eigen heeft gemaakt. Het zal deze ‘*self made man*’ dus zeker niet aan talent ontbroken hebben! Op omstreeks elfjarige leeftijd

was hij al invaller-organist in de parochiekerk St.-Anna te Amsterdam. In 1862, maar misschien ook al eerder, werkte Verheijen als organist in de r.-k. kerk St.-Thomas van Aquino te Amsterdam.

In datzelfde jaar, per 1 mei, werd hij benoemd als organist bij de r.k. St.-Josephparochie te Gouda, naar welke stad hij nog diezelfde maand samen met zijn ouders verhuisde.[2] Opvallend is dat bij de inschrijving op 3 mei 1862 in het Goudse bevolkingsregister Verheijen senior als hoofdbewoner werd aangemerkt. Als beroep van Jos Verheijen werd dat van organist genoteerd. De ouders vertrokken later weer naar Amsterdam, maar na het overlijden van Verheijens vader begin 1869 kwam zijn moeder in mei van dat jaar weer te Gouda inwonen, vergezeld van een nichtje.

De rooms-katholieke St.-Josephkerk, waar Verheijen kwam te werken, was in 1854 vergroot en had in datzelf-

De oudst bekende opname van het Rütter-orgel (Collectie Timmer)

de jaar een nieuw orgel gekregen van Wilhelm Rütter uit het Duitse Kevelaer.[3] Voor dit instrument (twee klavieren en vrij pedaal, 28 stemmen) ontving de orgelbouwer in totaal *f*4366,-.[4] De eerste bespeler van het orgel, organist B. van Kints, had waarschijnlijk geen problemen met de grootte en samenstelling van het nieuwe instrument,[5] maar na zijn dood op 19 december 1861 bleek het niet eenvoudig een geschikte opvolger te vinden. '*Omdat er niemand in deze stad gevonden werdt, die daartoe de noodige bekwaamheid had*,' besloot het kerkbestuur dat er '*naar elders moest omgezien worden*'. Uiteindelijk leidde deze zoektocht naar de jonge Amsterdamse organist J. Verheijen:

Na veel moeite gelukte het eindelijk voor den tijd van 2 jaren een accoord te sluiten met zekere Heer J. Ver-

1. Dit artikel is een op Gouda toegespitste bewerking van gedeelten uit: Victor Timmer, 'Verheijen en Philbert. Een ontmoeting met gevolgen', deel 1, *Het Orgel*, 105/2 (2009), 4-13; idem, deel 2, *Het Orgel*, 105/3 (2009), 28-39.
2. Persoonlijke gegevens over de periode in Gouda werden (via internet) ontleend aan het Goudse bevolkingsregister, aanwezig in het Streekarchief Midden-Holland te Gouda (SAMH).
3. Het nieuwe orgel werd in een inventaris uit 1857 (bron: zie noot 4, inv.nr. 285) omschreven als: "Een nieuw 16 voets orgel met vrij pedaal." Het instrument staat na enige omzwervingen tegenwoordig in de Grote Kerk te Hilversum. Zie voor meer bijzonderheden: G.H. Broekhuyzen Senior, *Orgelbeschrijvingen* (Amsterdam 1986) 301-302 (G20; hier wordt ook de dispositie van het vorige orgel genoemd, een éénklaviers instrument), resp. idem (commentaar) (Amsterdam 1993) 324 -325. Hans van der Harst, 'Twee Rijnlandse orgels in Hilversum (2)', *Het Orgel* 76/6 (1980), 202-206, alsmede Peter van Dijk (eindred.), *Het Historische orgel in Nederland 1850-1858* (Amsterdam 2002) 205-208.
4. Nationaal Archief, archief Bisdom Rotterdam, inv.nr. 284 (Gouda, St.- Josephkerk), dossier Rekening en Verantwoording, daaruit de jaren 1853-1862. Rütter had het instrument daarna ook in jaarlijks onderhoud, doorgaans voor *f* 30,- (als basisbedrag) per jaar of iets meer. In 1871 werkte hij nog voor *f* 385,- aan het instrument.
5. Boudewijn van Kints werd geboren op 19 september 1822 te Ter Aar; hij wordt in het Goudse bevolkingsregister enkele malen genoemd als muziekonderwijzer en winkelier. (bron: als noot 2, Ter Aar, resp. Gouda).

heijen, een braaf en oppassend jongeling, en wel voor eenen som van ƒ 300 's jaars, waartoe het eerste jaar door de Choristen ƒ 100 en door den Pastoor insgelijk ƒ 100 zoude worden bijgedragen, het tweede jaar zoude den Pastoor alleen ƒ 150, daarbij voegen, zoodat na verloop van dien tijd men hoopte dat voornoemde Heer door het geven van les, zich in staat mogt gevoelen, door eigen middelen en eene Jaarwedde als organist, zijn brood te kunnen verdienen.[6]

Verheijen kreeg tot 1871 een jaarsalaris van ƒ150,- (tweemaal zoveel als zijn voorganger)[7]. Aanvullende inkomsten verkreeg hij als muziekonderwijzer, onder andere op 'het pensionaat van de heer van Buuren' te Bodegraven, en als koordirigent, waarover hieronder meer.[8]

Inspiratie

Over hoe Verheijen zich in Gouda ontwikkelde en hoe hij functioneerde als organist, is helaas maar weinig bekend. We weten dat hij in de periode voor 1866 in de kerk met het koor orkestmissen heeft uitgevoerd van Beethoven, Haydn, Mozart e.a. (mogelijk deels met voor orgel gearrangeerde orkestpartijen), maar verder gaat onze kennis niet. Wel weten we dat Verheijen zijn vakanties in Duitsland doorbracht om daar naar andere organisten te luisteren. In een necrologie lezen we: 'Als de dagen der vacantie waren aangebroken, besteedde Verheijen dien vrijen tijd om de talenten van andere organisten te betrachten, trok hij van stad naar stad, bereisde hij Duitschland, om zijn spel aan dat van andere kunstenaars te toetsen.' Deze aanvankelijke oriëntatie op Duitsland zal zijn bepaald door het Duitse orgel dat hij in Gouda bespeelde.

Voor Verheijen als musicus is een reis in 1867 naar Parijs – dus tijdens zijn Goudse periode – van groot belang geweest. Het bezoek aan orgelbouwer Aristide Cavaillé-Coll9 en de kennismaking met muzikale kopstukken als César Frank, Alexandre Guilmant, Charles-Marie Widor en Camille Saint-Saëns wakkerde 'zijn belangstelling voor het orgel en de Fransche muziek tot liefde aan'.10 Deze oriëntatie is zeer waarschijnlijk gevolg van zijn contacten met de Franse orgelexpert Charles Philbert, op dat moment werkzaam bij het Franse consulaat in Amsterdam en die hij al kende vóór hij naar Gouda vertrok. Deze ervaringen zijn richtinggevend geweest voor zijn verdere carrière.

'Buitenkerkelijke' activiteiten in Gouda

Meer dan de voorgaande informatie over de kerkelijke activiteiten van Verheijen is helaas niet voorhanden, doordat het grootste deel van het parochiearchief al vele jaren geleden spoorloos is verdwenen.[11] Kennis over zijn activiteiten in het 'gewone' Goudse muziekleven hebben we wel, dankzij de sinds 1 april 1862 verschijnende *Goudsche Courant*.[12] Hierin stonden geregeld aankondigingen en verslagen van concerten.

Ten tijde van het aantreden van Verheijen kende Gouda verschillende muziekgezelschappen. Naast het stafmuziekcorps van het 4e Regiment Infanterie, bestond er sinds 1826 het muziekgezelschap *Euphonia*[13], dat evenals het koor *Caecilia* onder leiding stond van stadsmuziekmeester J.H. Bekker. Beide gezelschappen leidden bij tijd en wijle een wat kwakkelend bestaan. Zo vond er in 1866 een 'doorstart' plaats van Euphonia, terwijl in oktober 1868 door Caecilia de ballotage werd afgeschaft en de contributie met 5 gulden werd verlaagd teneinde meer leden aan te trekken. Ondanks de energieke pogingen van Jacob Kwast, de opvolger van Bekker, om beide gezelschappen nieuw leven in te blazen, werd Euphonia in augustus 1870 opgeheven. In 1867 was ondertussen door dezelfde Jacob Kwast de *Goudsche Harmonie-Kapel* opgericht, welke was samengesteld uit leden van het stafmuziekcorps, *Euphonia* en een aantal andere dilettanten. Deze 'kapel' telde al direct 29 leden. Verder was er ook nog een dameskoor *Zanglust* actief met als directrice H. Van Luenen.

Aan Verheijen de uitdaging een plek in dit Goudse culturele wereldje te veroveren. Een jaar na zijn komst te Gouda werd de *Liedertafel Gouda's Mannekoor* opgericht.[14] Bij het '2e jaarlijksche' concert van dit koor, in april 1864, werd Verheijen als 'verdienstelijken' directeur genoemd.[15] Mogelijk leidde hij het gezelschap vanaf

de oprichting en was hij medeoprichter. Na 1864 is het koor vermoedelijk spoedig een stille dood gestorven, want er werd in de plaatselijke pers nooit meer over gerept. Koor en dirigent stonden in 1867 voor het laatst

6. NA, Bisdom R'dam, inv.nr. 283, correspondentie met het kerkbestuur van de parochie St.-Joseph te Gouda, brief van pastoor A.F. Ranshuijsen d.d. 11 november 1862 betreffende het tussentijds verhogen van het salaris van de organist.
7. Als noot 4. Of het 'Choor' hem jaarlijks uit eigen middelen ook rechtstreeks een honorarium uitkeerde en of dat bij zijn voorganger ook het geval was, is niet bekend.
8. Naar gegevens uit E.A. Melchior, *Wetenschappelijk en biographisch woordenboek der toonkunst*, Schiedam 1890, 691 en J.H.Letzer, *Muzikaal Nederland*, Utrecht 1911, 181. In de Goudsche Courant werden over de periode 1862 – 1871 geen berichten over zijn activiteit als muziekonderwijzer aangetroffen. Blijkbaar was annoncering niet nodig om de weg naar hem te 'vinden'.
9. Jos. A. Verheijen, 'Cavaillé-Coll In Memoriam', *Sempre Avanti*, 1 (1899 – 1900), nr. 2 (15 november 1899), 2.
10. Volgens Herman Rutters, 'Jos. A. Verheijen', Algemeen Handelsblad, d.d. 18 augustus 1917.
11. Een restant van het oorspronkelijke archief is aanwezig in SAMH, maar daarin ontbreken alle relevante bronnen zoals memoriale(s), notulen- en kasboeken van het kerkbestuur, correspondentie, losse stukken m.b.t. de bouw van kerk en orgel, personeel, etc. Naar verluidt zou dit ontbrekende deel van het parochiearchief in [onbekend] 'particulier bezit' zijn terechtgekomen, nadat in 1977 de toenmalige gemeentearchivaris had geweigerd het archief van beide Goudse r.k. parochies in bewaring te willen nemen! Gelukkig is het wel en wee van de parochie in de periode 1418-1947 vastgelegd in: Dalmatius van Heel, *De Minderbroeders te Gouda* (2 delen) (Gouda 1947).
12. Aanwezig in SAMH; voor dit artikel werden door mij alleen de originele jaargangen 1862-1871 en 1879-1882 nagelezen op activiteiten van Verheijen. Voor een breder en vollediger overzicht van het totale Goudse muziekleven is het uiteraard gewenst - naast eventueel beschikbaar materiaal uit andere bronnen - alle beschikbare jaargangen na te zoeken op informatie.
13. Van Euphonia bleef een klein archief bewaard in het SAMH.
14. *Goudsche Courant*, d.d. 3 juli 1862.
15. *Goudsche Courant*, d.d. 21 april 1864 (Een terugblik van "eenige liefhebbers" op dit concert, waarbij o.a. delen uit de opera "Le trouvère" [Il trovatore] van Verdi werden uitgevoerd; uiteraard volgde na afloop een bal, "dat tot aan den morgen voortduurde").
16. SAMH, archief van het muziekgezelschap Euphonia, inv.nr. 1, notulen 1868-1870).
17. SAMH, archief van het muziekgezelschap Euphonia, inv.nr. 2, rekeningboek 1826-1870.

Gouda's Mannekoor.

Het Bestuur der Liedertafel „Gouda's Mannekoor", maakt bij dezen den Heeren Leden bekend, dat de eerste repetitie zal gehouden worden, op Zaturdag den 5en Julij, des avonds ten 8 ure, in het lokaal „VREDEBEST."

G. W. SOOS, *President.*
J. P. DEN RIET, *L. Secretaris.*

P. S. HH. Liefhebbers, die zich aan dit gezelschap wenschen aan te sluiten, kunnen informatien bekomen bij bovengemeld bestuur.

Oproep voor eerste repetitie Gouda's Mannekoor.

vermeld in het stedelijk adresboek. In de tweede helft van 1869 werd door Verheijen vervolgens *Liedertafel Apollo* opgericht, welk koor ook een '*afdeeling Dames-Zangvereeniging*' kreeg. Met dit koor had Verheijen meer succes, zoals hieronder zal blijken. Ook moet hij enkele jaren lid zijn geweest van *Euphonia*. Zijn naam wordt in 1868 en 1870 genoemd in de bestuursnotulen.[16] Misschien fungeerde hij er vooral als pianist en/of bespeler van het in kort daarvoor aangeschafte harmonium.[17]

Uitvoeringen

Gedurende zijn Goudse jaren zette Verheijen zich verschillende keren goed op de kaart met grootse concerten, waaraan verschillende muziekgezelschappen en professionele musici meededen. Niet iedereen was hier echter over te spreken. Begin 1867 bracht Verheijen bijvoorbeeld (zijn) pastoor Ranshuijsen in verlegenheid toen hij '*uit een liefdadig inzigt, alsook om in zijne*

betrekking eenigsints naam te maken' een concert wilde organiseren, '*waartoe hij enige virtuozen had uitgenodigd hem behulpzaam te zijn*'.[18] Verheijen wilde de geestelijke graag prominent (als 'lijsttrekker') op de intekenlijst voor dat concert plaatsen; maar deze voelde daar niet veel voor en hield daarom ruggespraak met zijn bisschop. Hij wilde Verheijen in zijn rol als 'muziekmeester' echter ook niet beletten een en ander te organiseren. De pastoor, bepaald niet muziek-*minded,* voelde er zelf overigens absoluut niet voor het concert te bezoeken, ook al was de opbrengst van dit concert bedoeld *'Ten voordeele der algemeene nagelaten betrekkingen* [= nabestaanden] *van Choleralijders te Gouda'*.

CONCERT.

Ten voordeele der algemeene nagelaten betrekkingen van Choleralijders te Gouda.

te geven door de Leden van het Zangkoor der St. JOZEFS-KERK, met welwillende medewerking van eenige Leden van het Muzijkgezelschap EUPHONIA.

Op **Maandag, 14 Januarij 1867,** des avonds ten 7 ure, in de Societeit „Ons Genoegen". De inteekening is opengesteld tot en met 12 Januarij à 50 Cts. de Persoon. Buiten inteekening 75 Cts. de Persoon.

De Plaatsen kunnen op den dag van het Concert aan de Societeit besproken worden van des voormiddags 10 tot des namiddags 2 ure, tegen betaling van 10 Cents extra voor iedere plaats.

Aankondiging concert met kerkkoor, 1867

Het concert onder leiding van Verheijen werd gegeven door '*de Leden van het Zangkoor der St. JOZEFS-KERK 19, met welwillende medewerking van eenige Leden van het Muziekgezelschap EUPHONIA*' (met blaas-en strijkinstrumenten), alsmede genoemde 'virtuozen' [bedoeld werden hier de (vocale?) Amsterdamse 'dilettanten' Theunissen Basz. en Hegener].*20* De uitvoering vond plaats in sociëteit 'Ons Genoegen', volgens de anonieme kritische schrijver van een door de pastoor ontvangen protestbrief een 'openbaar koffijhuis'. Dat bisschop en pastoor niet enthousiast waren over dit buitenkerkelijke uitstapje van het kerkkoor en hun organist is te begrijpen, zeker omdat er ook delen uit missen van Joseph Haydn zouden worden uitgevoerd, die naar hun mening toch eigenlijk alleen in de zondagse Mis thuishoorden. Ze konden het concert weliswaar niet verbieden, maar hoopten wel dat genoemde stukken dan in elk geval waardig zouden worden vertolkt. Bij dit eenmalige optreden van het koor 'buiten de deur' is het echter wel gebleven!

Op 8 mei 1870 werd onder leiding van Verheijen een 'Groot Vocaal en Instrumentaal Concert' gegeven door *Liedertafel Apollo*, met medewerking van leden van *Euphonia* en 'Stafmuzikanten der Grenadiers en Jagers'. Zoals toen veelal gebruikelijk was er bal na. Het concert

18. NA, Bisdom R'dam, inv.nr. 283, correspondentie met het kerkbestuur van de parochie St.-Joseph te Gouda, brief van pater A.F. Ranshuijsen d.d. 4 januari 1867.
19. Tot november 1866 was dit een gemengd koor; daarna telde het, zoals ook bij alle andere r.k.kerkkoren elders in ons land, op bevel van 'hogerhand' alleen nog maar mannelijke leden.
20. Goudsche Courant, d.d. 10 en 20 januari 1867. Mogelijk betrof het bij laatstgenoemde 'dilettant' de bariton P.L. Hegener. De netto opbrengst van dit concert, dat volgens de pers uitstekend had voldaan, bedroeg *f*136,82.
21. *Goudsche Courant*, d.d. 22 mei 1870. Op 6 juli werd bovendien gemeld dat *Apollo* was opgenomen in de "Nederlandsche Zangersbond" op voordracht van "Amstels Mannenkoor" en "Aurora" uit Utrecht.
22. *Goudsche Courant*, d.d. 8 juli 1870.
23. *Goudsche Courant*, d.d. 14 september 1870.
24. *Goudsche Courant*, d.d. 8 en 11 januari 1871 (aankondiging), alsmede een ingezonden impressie op 18 januari 1871.
25. *Goudsche Courant*, d.d. 18 januari 1871.

Sociëteit Ons Genoegen

29 April 1871. G. BEGEER—VRIEND.

Liedertafel „APOLLO"
EN AFDEELING
DAMES-ZANGVEREENIGING.

CONCERT,
op MAANDAG 1 MEI 1871, ten 7 ure,
in de Societeit „ONS GENOEGEN."
Na afloop: BAL.

Aankondiging afscheidsconcert van Jos Verheijen op 1 mei 1871

moet een groot succes zijn geweest, in ieder geval vanuit het standpunt van de musici. De koorleden waren namelijk zo onder de indruk van wat Verheijen met hen had bereikt, dat ze direct na het concert tot actie overgingen. In de *Goudsche Courant* lezen we:

> *Dinsdag jl. had de liedertafel 'Apollo' haren hooggeschatten directeur eene aangename verrassing bereid, terwijl Z.Ed. druk bezig was de oefeningen te leiden, nam de president dier zangvereeniging het woord, en bood den heer J.A.Verheijen, met eene hartelijke toespraak namens de liedertafel, een keurig geschenk aan, zijnde eene prachtige marmeren pendule met de buste van Mozart. Zichtbaar aangedaan dankte de heer Verheijen voor dit blijk van hulde en erkentelijkheid.*[21]

Kort daarop werd t.b.v. de slachtoffers van een grote brand in Bodegraven een liefdadigheidsconcert gegeven door *Apollo, Euphonia* en *Caecilia* tezamen, onder leiding van beide directeuren [Kwast en Verheijen]; het programma is onbekend.[22] Van enkele andere concerten weten we wel welk soort composities er zoal werden uitgevoerd, zoals van het concert van *Apollo* in 'Ons genoegen' op zondag 11 september 1870. Op het programma stonden vocale koor- en solostukken van negentiende-eeuwse componisten als Beltjens ('*Lofzang*'), Kücken ('*Herzenswünsche*'), Schäfer ('*Altefrauen-Walzer*'), Künze en Kreutzer, alsmede instrumentale soli voor klarinet (Von Weber) en fluit (Böhm).[23] Tijdens een concert op 15 januari 1871 werden werken uitgevoerd van o.a. Lachner ('*Hymne an die Musik*'), Beethoven ('*Die Ehre Gottes*'), Mozart (de bas-aria '*O Isis*' uit *Die Zauberflöte*), Viotta (een mannenkwartet), Verhulst ('*Rembrandt, feestzang*') en Richard Hol.[24] Van laatstgenoemde maakte vooral '*Het graf onder den Meidoorn*' (een stuk voor sopraan, mannenkoor en orgel) grote indruk. Men was bij dit laatste werk zo begeesterd door 'het hemelsche geluid' van de sopraan, dat haar prompt het erelidmaatschap werd aangeboden en ze bovendien werd vereerd met het gouden insigne van *Apollo*![25]

Afscheid

Op 23 april 1871 volgde de aankondiging van het volgende, voor Verheijen op dat moment laatste concert met *Apollo* en '*de afdeeling Dames-Zangvereeniging*' (op 1 mei), drie dagen later gevolgd door een kort bericht dat hij ingaande 30 april was benoemd te Amsterdam als organist van de Mozes & Aäronkerk. Over het afscheid van zijn koor werd geschreven:

> *Gouda 4 Mei.*
> *De heer J.A. Verheijen, die gedurende negen jaren te dezer stede werkzaam was als organist in de r.c. kerk op de Gouwe, die verder door onderwijs en leiding, ondersteuning en onvermoeide medewerking op het gebied der toon-*

kunst veel goeds heeft gesticht, en door zijn ijver, kunstzin en welwillendheid, de achting geniet van wie hem leerden kennen, verlaat Gouda tengevolge zijner benoeming als organist in de Mozes-Aäronskerk te Amsterdam.
Zondag den 30n April ll. leidde hij in de zaal 'Kunstmin' der sociëteit 'Ons Genoegen' voor het laatst de repetitie van de liedertafel 'Apollo' en de 'Dames-Zangvereeniging', met het oog op de gezamentlijke uitvoering van haar programma voor den 1n Mei.
Werd de verdienstelijke directeur in de laatste dagen door menig blijk van hoogachting en vriendschap verrast – ook de laatste vergadering van beide vereenigingen, die aan hem haar ontstaan en haren bloei te danken hebben, leverde hem treffende blijken van dankbaarheid en vriendschap. Onder anderen werd hem een prachtig album met portretten van de leden der vereenigingen aangeboden[26]*, en de hartelijkste toespraken werden bekroond door den volgenden beurtzang:*[27]

Allen
Gij, die ons voor den laatsten keer
Bij onze zangen leidt,
Nu, op de ban der kunst en eer,
U ginds een werkkring beidt;
Ontvang in 't plechtig afscheidslied
Ons aller hulde, en weet
Dat ieder warmen dank U biedt,
En nimmer U vergeet. (bis.)
De Dames.
Vind 's levens lief, nooit 's levens wee
Waar ooit het lot U wenkt;
U deel'de Voorspoed midlijk mee
Wat heil en vreugde schenkt.
Allen.
Bouw op den weg der Kunstmin voort !
Dat Vrienschap U verzell'!
Thans brengt ze U Gouda's afscheidswoord:
Gedenk ons en Vaarwel. (bis.)

Wij hopen en verwachten dat, ook na 's mans vertrek van hier, beide vereenigingen krachtig zullen voortstreven op den door hem gebaanden weg en zoo haren bloei verzekeren.[28]

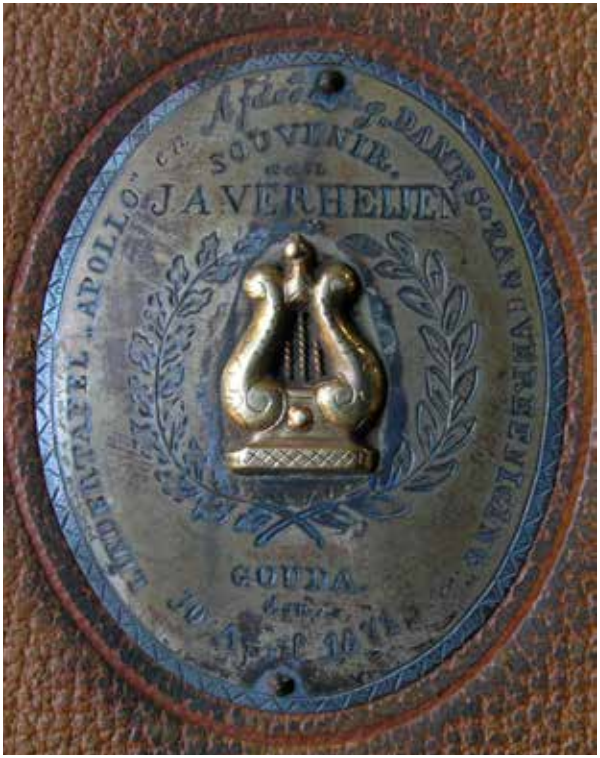

Terugblikkend op deze periode in Gouda, kunnen we concluderen dat Verheijen zich naast zijn functie als organist actief in het openbare muziekleven bewoog, niet alleen als muziekonderwijzer, maar met name als oprichter en directeur van de genoemde koren.

Mede daardoor moet hij zich erg in Gouda thuis gevoeld hebben en er ook later graag hebben verkeerd, zoals zal blijken uit het vervolg.

Verhuizingen

Vanwege zijn nieuwe baan in Amsterdam, verhuisde Verheijen met zijn moeder en zijn nichtje per 3 mei 1871 weer naar zijn geboortestad. Zijn privé-geluk had hij echter te Gouda gevonden, want hij huwde daar op 1 juli 1873 met Goverdina Maria Lievegoed (r.-k., geboren in Groningen, wonend te Gouda).[29] Vanwege zijn huwelijk

vestigde 'muzijkmeester' Verheijen zich per 8 juli 1873 weer tijdelijk in Gouda. Op 11 juni 1874 vertrok hij opnieuw – en nu definitief – naar Amsterdam, eerst alleen met het nichtje; zijn echtgenote volgde een maand later. Mogelijk vormde het (bij toenemende werkzaamheden) steeds (meer) heen en weer moeten reizen van en naar Amsterdam een te grote belasting. Veel leed bleef Verheijen tijdens dit huwelijk niet bespaard: niet alleen stierf zijn vrouw op 21 juli 1877 '*aan eene slepende ziekte*', hun twee kinderen waren op dat moment al overleden.[30] Hij zou in 1884 hertrouwen.

26. Dit album is bewaard gebleven binnen de familie; helaas is geen enkele foto voorzien van een naam, zodat onbekend is, wie afgebeeld zijn.
27. Het lied werd gezongen op de wijs van "*Wien Neerlands bloed* ..." (blijkens een notitie bij een copie van deze tekst in bezit van nazaten van Verheijen).
28. *Goudsche Courant*, d.d. 5 mei 1871. Over het concert zelf werd later in de krant niets vermeld.
29. Haar ouders woonden ook in Gouda, waar haar vader meesterkleermaker was bij het 4de Regiment Infanterie.
30. Het betrof Henri Maria Aloysius Johannes (27 juli 1876 - 12 oktober 1876), die in Gouda stierf, alsmede Franciscus Maria Josephus Antonius (24 juni 1875 - 3 april 1877), die in Amsterdam overleed na "*eene hevige ongesteldheid van slechts eenige dagen*". (naar gegevens uit de bevolkingsregisters van Amsterdam en Gouda, en de collectie familieberichten van het CBG in Den Haag).
31. *De Tijd*, d.d. 17 april 1871.
32. (bron: als noot 2) De benoeming van Konincks werd ook vermeld in het tijdschrift *Caecilia*. Hij zou deze functie ruim 50 jaar zeer plichtsgetrouw vervullen tot hij 1923 werd gepensioneerd. Johan Wilhelm Wensink (Zutphen, 1851) was in 1871 en 1872 directeur van de Muziekschool in Zwolle. In 1875 vertrok hij uit Gouda naar Franeker, voor het vervullen van de functie van stadsmuziekmeester. Zie verder over hem: Jan ten Bokum, *Muziek in de IJsselsteden* (Utrecht 1988).
33. Simon van Milligen (Rotterdam, 1849 - Amsterdam, 1929) nam in het Nederlandse muziekleven in de decennia voor en na 1900 een niet onbelangrijke plaats in. Zie over zijn activiteiten in de 19e eeuw Melchior, 453-454.
34. De afdeling "Dames-zangvereeniging" was inmiddels blijkbaar opgeheven.
35. *Goudsche Courant*, d.d. 11 juni 1879.
36. *Goudsche Courant*, d.d. 17 september 1879.

Opnieuw Apollo

In de advertentie voor een opvolger van Verheijen als organist in de St.-Josephkerk stond ook het volgende vermeld: '*Bij voldoende bekwaamheid bestaat er gelegenheid, de Directie, over te nemen van eene Liedertafel en Zangvereeniging, ook vooruitzicht op privaatlessen. Instrumentale kennis strekt tot aanbeveling*.'[31] Kennelijk beschikte Verheijens opvolger aan het Rütter-orgel, muziekonderwijzer Willem Konincks (geboren op 6 maart 1846 te Delft) op dat moment nog niet (voldoende) over deze extra bekwaamheden, want tot 1875 werd *Apollo* geleid door muziekmeester Joh. Wensink (muziekonderwijzer aan de muziekschool).[32] Na hem volgde tot 1879 Simon van Milligen (stadsmuziekdirecteur, tevens directeur van de stedelijke muziekschool).[33]

Simon van Milligen

Hoe cruciaal de rol van Verheijen was geweest bij *Apollo*, blijkt wel uit de neergang van het koor na zijn vertrek. In 1879 dreigde voor het koor zelfs opheffing. Wellicht om die reden zal aan Verheijen zijn gevraagd (of heeft hij zelf aangeboden) terug te komen om het tij te keren. Verheijen werd opnieuw directeur en bij de repetities werd hij geassisteerd door de al genoemde Willem Konincks, vermoedelijk om deze klaar te stomen als opvolger. Bij het verslag van de uitvoering van *Apollo* (samen met de afdeling 'uiterlijke welsprekendheid'[34]) van 8 juni 1879 stond dat de terugkomst van Verheijen en '*zijne vernieuwde optreding aan veler verlangen voldoet*'.[35] Over het concert op 30 september 1879 (10-jarig bestaan van het koor) werd gesproken van '*35 werkende leden onder Directie van de HH. J.A. Verheijen te Amsterdam en W. Konincks alhier*'.[36]

Het grootste succes van dit laatstgenoemde concert (m.m.v. het 'Paleis-Orchest' van het Paleis voor Volksvlijt te Amsterdam) was de groots opgezette compositie '*De Feestzang*' voor (vocale en instrumentale) solisten, koor en 'groot orchest', speciaal door Verheijen voor deze gelegenheid geschreven op een 58-regelige tekst

van D. Ruijter.[37] Bijna twee maanden later werd het concert in meer besloten kring herhaald, waarbij als alternatief voor de orkestpartij een ongetwijfeld ook door Verheijen zelf gecomponeerd arrangement voor strijkkwartet, orgel en piano dienst deed. Bij beide gelegenheden heeft Verheijen vermoedelijk zelf de pianoforte-soli voor zijn rekening genomen.[38] Als dank voor hun vele arbeid werden de beide directeuren ook materieel beloond: Verheijen met een 'zilveren inktkoker', Konincks met een 'fraai gouden horloge', beide met toepasselijke inscriptie. In zijn dankwoord werd door Verheijen toegezegd Apollo [verder] '*met raad en daad, waar hij kan te zullen bijstaan*'.[39]

Op 18 april 1880 namen beide directeuren elk een deel van het programma voor hun rekening, terwijl het concert van 3 oktober 1880 vermoedelijk het laatste is geweest waaraan Verheijen meewerkte. Vanaf het eerstvolgende concert (op 30 oktober 1881) was de leiding alleen in handen van Konincks.[40] Daarmee had de missie van Verheijen aan zijn doel beantwoord en kon hij zich verder richten op zijn werkzaamheden in Amsterdam, waar hij tijdens dit intermezzo was blijven wonen.

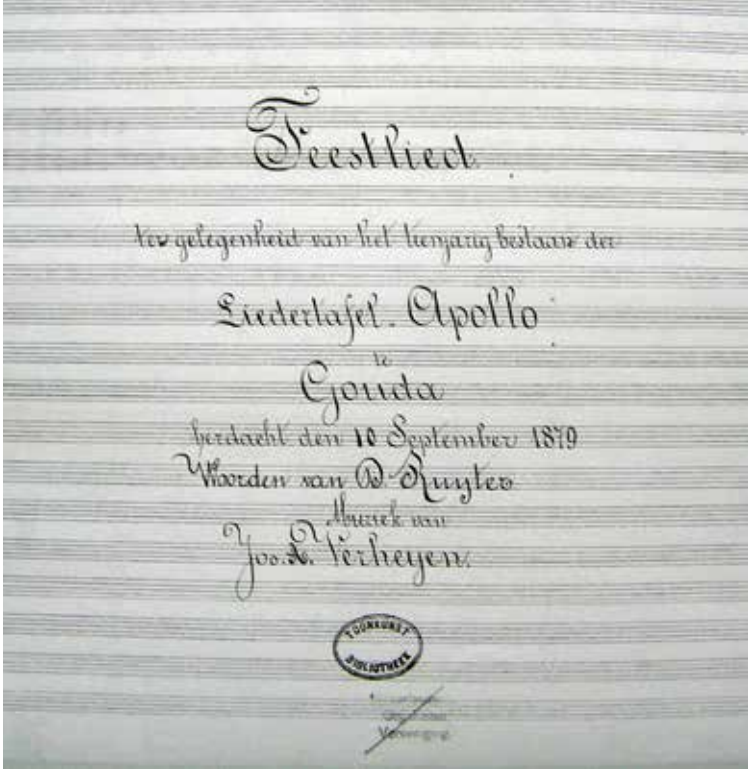
Feestlied
ter gelegenheid van het tienjarig bestaan der
Liederlafel. Apollo
te
Gouda
gedacht den 10 September 1879
Woorden van D. Ruyter
Muziek van
Joh. A. Verheyen

Voorblad van de partituur van De Feestzang

Epiloog

In de jaren na zijn vertrek uit Gouda zou Verheijen uitgroeien tot een musicus van gewicht. Zoals in de inleiding beschreven, bespeelde hij enkele moderne grote orgels in de hoofdstad, terwijl hij ook elders vele nieuwe orgels heeft gekeurd en ingespeeld. Daarnaast was hij vanaf 1871 in Amsterdam gevestigd als 'leeraar in piano, zang, orgel en theorie' en richtte hij er (niet voor het eerst) een koor op. Verder was hij onder andere in 1899/1900 mede-oprichter van de Nederlandsche Organisten-Vereeniging en daarbinnen ook vele jaren actief, o.a. als voorzitter van 1890-1920. Van zijn hand zijn ook enkele vocale werken en orgelcomposities bewaard gebleven. Hij overleed op 1 juni 1924 na een lang ziekbed. Volgens een necrologie '*ontplooide zich [in Gouda] zijne groote liefde voor het orgelspel'*, en dan met name in Franse richting. Zijn Goudse jaren zijn derhalve van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van de musicus Verheijen. Andersom gold ook dat Verheijen een tijdlang zijn stempel heeft kunnen drukken op het Goudse muzikale leven in het derde kwart van de negentiende eeuw.

37. Een zeer uitvoerige terugblik op het jubileumconcert (inclusief de tekst van het feestlied) is te vinden in de *Goudsche Courant*, d.d. 3 oktober 1879. Het zou een boeiend experiment zijn, de betreffende feestzang in de oorspronkelijke versie nog eens uit voeren en zo voor het nageslacht vast te leggen. Een exemplaar van de partituur is aanwezig in de Toonkunst-collectie UB Amsterdam, Ms-Verh-1 (TNK 2777).
38. Reeds voor hij naar Gouda kwam, had hij al een goede reputatie als pianist verworven.
39. *Goudsche Courant*, d.d. 26 november 1879. In de stedelijke adresboeken van 1881 en 1882 werd hij naast 'directeur' ook genoemd als 'commisaris' van Apollo. Konincks werd met deze nevenfunctie ook vermeld in 1882.
40. Goudsche Courant, d.d. 21 april 1880, 6 oktober 1880 en 12 oktober 1881.

GOUWE VERHALEN

Aris Brouwer vertelt

De historie van Gouda, verteld door mensen die het verleden zelf beleefd hebben en meegebouwd hebben aan de ontwikkeling van de stad. Dat is de essentie van een serie interviews onder de titel Gouwe Verhalen.

Peter van Eijkelenburg

'Ons huis, aan de Vierde Kade nummer 30, was heel klein. Achter de voordeur hing hoog aan de wand de gasmeter. Links had je een klein kamertje. Dan voerde een smal gangetje naar achter. Die gang kwam uit in de woonkamer, over de breedte aan de achterkant van het huis. Links in het gangetje voerde een steile trap naar boven. Onder de trap was de bedstee van mijn ouders. Aan het voeteneind een plank voor de jongste van ons. Er was altijd wel een baby. Mijn moeder heeft vijftien kinderen gebaard. Vier van hen zijn erg jong gestorven. Ik heb een duidelijke herinnering aan heel grote en in het zwart geklede begrafenismannen die binnenkwamen als er weer een kindje dood was gegaan.

Achter de woonkamer was de woonkeuken. Daar aten we en speelde het hele leven zich eigenlijk af. In de woonkamer zaten we nauwelijks. Daar was ook geen verwarming. In de keuken had je tenminste nog het fornuis. En een lamp op stadsgas. Een petroleumlamp in de kamer. Op het plaatsje achter was de buiten-wc. Later kwam er een overkapping van glas, en stond de wc dus in een soort serre. De zolder was verdeeld in vier ruimtes. Op de voorzolder en de middenzolder sliepen de zeven jongens. De achterzolder was voor de vier meisjes.

Als wij naar boven gingen voor de nacht, was daar een olielampje aan. Na een uurtje sloop mijn vader dan de trap op om dat lampje naar beneden te halen. Dan zag je even van die grote bewegende schaduwen tegen de wanden van de zolder.

Aris Brouwer (1921)

(foto: Cornelis de Keizer, Empire Imaging)

'De voorzolder, de middenzolder. En de achterzolder was voor de meisjes'

Voorgevel Vierde Kade 30. Het huis links was, aan de voordeur te zien, toen al onbewoond. (Collectie A. Brouwer)

' ..En haar hart stopte.. '

Mijn moeder was Mien Tuinenburg, uit Gouda. Als jong meisje werkte zij in de wasserijen hier in de stad. Zij trouwde toen ze achttien was, kort na het jaar 1900. Ze heeft tot haar overlijden in 1962 in dat huis aan de Vierde Kade gewoond, bijna zestig jaar lang. Na het sterven van mijn vader, in 1948, is ze er dus nog veertien jaar gebleven, helemaal alleen. Ze wilde er absoluut niet weg. Zij stierf toen ze op bezoek was bij een zus van mij, in Boskoop. Zij kwam van het toilet, bleef staan in de deurpost, en haar hart stopte.

Mijn vader was Gerard Brouwer. Zijn ouders kwamen uit Waddinxveen. Hij was een eenvoudige man, wederverkoper van oliehandel APC. Ging met een handkar langs de huizen om petroleum uit te venten. Daar verdiende hij niet veel mee. Dus we konden nooit vertrekken naar een groter huis. Om zijn inkomen aan te vullen had vader een krantenwijk. Wij moesten hem natuurlijk meehelpen met het rondbrengen naar de abonnees. Het was het *Dagblad van Rotterdam*. De stapels dagbladen kwamen met de trein op het station aan, waar wij ze ophaalden. Ik heb van ongeveer mijn achtste jaar kranten gelopen, tot ik veertien was.

Aris Brouwer aan de achterkant van de huizen aan de Vierde Kade. (Collectie A. Brouwer)

Ondanks het karige bestaan hebben de kinderen na de lagere school een avondopleiding kunnen volgen, in ieder geval alle jongens. Op een of andere manier slaagde mijn moeder er in daarvoor net genoeg over te houden van haar huishoudgeld. Een wonder dat ze dat geld bij elkaar kon schrapen voor al die avondscholen.

Knechtje

Ik ging naar de Da Costaschool, een christelijke lagere school. Die was achter de Oud-Katholieke kerk aan de Hoge Gouwe. De school stond dus op een middenterrein, tussen de Gouwe en de Raam. Met bijna twaalf jaar was ik daar klaar, maar ik was nog te jong om te mogen werken. Dus heb ik er ook de zevende en de achtste klas gedaan. Dat stelde niet veel voor. Ik was die twee jaar

voornamelijk het knechtje van de bovenmeester.

Toen ik veertien werd, mocht ik wel gaan werken. Bij de electrotechnische groothandel Joh. Wolff en Co, die nu nog bestaat als onderdeel van Sim Holland. Ik begon er in de huisdrukkerij, voor tien gulden in de maand. Dat geld droeg ik natuurlijk af aan mijn moeder.

Na het werk ging ik elke dag naar de Gemeentelijke Middelbare Handelsavondschool, vijf jaar lang. Die zat toen aan het Paradijs. Mijn huiswerk deed ik in de woonkamer, terwijl de rest van het gezin in de keuken zat te kakelen. Als ik examens had, wekte mijn moeder mij al om vijf uur in de ochtend. Dan kon ik nog een paar uurtjes in alle rust repeteren, voordat ik naar m'n werk bij Wolff moest.

In de eerste oorlogsjaren kreeg ik ook privé-les bij leraren thuis, in Frans, Duits en Engels, algebra, meetkunde en aardrijkskunde. Zodoende heb ik in 1943 mijn MULO-diploma kunnen halen. Ver na de oorlog heb ik daar nog aan toegevoegd het staatspraktijkdiploma bedrijfsadministratie, het diploma beambte bank- en effectenbedrijf, met lof, plus het assurantiediploma A.

Vrijstelling voor Duitsland

Aan het begin van de oorlog brak de chef van het magazijn bij Wolff & Co z'n been. Ik moest hem tijdelijk vervangen. Zo kreeg ik een vrijstelling om naar Duitsland te moeten, omdat ik onmisbaar was in het bedrijf. Intussen was ik aan die lessen begonnen om het MULO-diploma te halen. Begin 1943 kreeg ik toch een oproep om naar Duitsland te gaan, voor de Arbeitseinsatz. Maar op grond van dat naderende MULO-examen wist ik toch uitstel te krijgen tot juli 1943. Toen ik het schooldiploma binnen had, ging ik eerst een weekje op vakantie, in de verwachting dat bij thuiskomst de oproep voor Duitsland wel klaar zou liggen. Dat bleek niet het geval. Waarschijnlijk heeft iemand mijn oproep net op tijd uit de kaartenbak gevist en weggegooid.

Toen moest ik dus wel onderduiken. Ik kwam praktisch niet meer het ouderlijk huis aan de Vierde Kade uit. Voor de zekerheid maakte ik samen met een broer een gat onder de vloer van de huiskamer. Daar konden wij samen

Aris links achter. Broer Wim, rechtsvoor, heeft hier inmiddels het pakje van oudere broer Aris aangekregen. Andere broer Leo werd later architect. Zus Lien woont nog op zichzelf in Berlicum (Collectie A. Brouwer)

precies in. We hebben inderdaad twee keer onder de vloer gezeten, toen er razzia's in de buurt waren.

Als koerier naar de blokhoofden

Vóór die onderduikperiode deed ik op kleine schaal enig verzetswerk, via Voor Nederlands Vrijheid, de jongerenorganisatie van de Binnenlandse Strijdkrachten. Ik was daar leider, tussen aanhalingstekens, van een groep van ongeveer tien jongens. We hielden de verkeersbewegingen van de Duitsers in de gaten en gaven die door aan onze contactmensen. Daarvoor onderhielden we een

vierentwintiguursdienst, ingericht op strategische uitzichtpunten in de stad. Bij de familie Jaspers, op de hoek van de Kattensingel en de Nieuwe Gouwe Oostzijde, en later bij Boekamp, aan het Pijpenpad. Ik was ook koerier, bijvoorbeeld voor berichten die ik naar de blokhoofden in de Krimpenerwaard moest brengen. Af en toe deden we ook clandestien wapenvervoer. We mochten zelf geen wapens gebruiken. Maar we leerden wel hoe je om moest gaan met zo'n stengun, om ze te onderhouden en schoon te maken. Dat gebeurde bijvoorbeeld op de zolder van de familie Bol, aan het Van Bergen IJzendoornpark. Bol was directeur van kaashandel De Producent.

Ook zat ik regelmatig thuis bij mijn vriendinnetje, Tine Schouten, aan de Zeugstraat 58. Haar vader was uit een metselaarsfamilie in Den Haag. Hij had daar aan de Zeugstraat een klein bouwbedrijf. Aan de overkant van het grachtje had hij een opslagterrein en een pakhuis.

Een zwager van Tine was lid van een knokploeg. Op zeker moment werd hij van huis opgehaald door twee landwachten. Hij gaf hun eerst een flinke dreun en vluchtte meteen weg richting de Stoofsteeg. Ze schoten op hem, en hij werd geraakt. Daarna ging hij onder bewaking naar het ziekenhuis. Toen hij enigszins opgeknapt was, brachten ze hem naar concentratiekamp Vught. Maar daar was geen behoefte aan een zieke gevangene. Dus kwam hij weer terug in Gouda. Daarvandaan is hij definitief op de vlucht gegaan en met zijn verloofde Alie, een zus van mijn Tine, uiteindelijk ondergedoken in Aalten.

Op een met voedsel beladen fiets kwam Alie een keer terug naar Gouda, en vertelde dat er in de omgeving van Aalten nog genoeg eten te krijgen was. Toen is Tine, met nog enkele familieleden, onder wie mijn zus Lien, samen met Alie op de fiets naar Aalten afgereisd. In de omgeving van Scherpenzeel werden ze vanuit de lucht beschoten. Het doel was een militaire wagen van de Duitsers, op de weg naast hen. Dat doel werd vernietigd, maar Tine kreeg een granaatscherf in haar bil. Na eerste hulp ter plaatse werd ze opgenomen in een noodhospitaal daar. De scherf werd operatief verwijderd. Ontredderd en zeer teleurgesteld zijn de andere etenhalers naar Gouda teruggegaan. Zus Alie ging alleen door naar Aalten. Enkele weken daarna is Tine genezen naar Gouda terug gefietst.

NED. BINNENLANDSCHE STRIJDKRACHTEN
INTERIOR MILITARY FORCES OF THE NETHERLANDS
Bij dezen wordt verklaard dat
This is to certify that
Naam
Surname BROUWER--
Voornaam
Christian name Aris--
Persoonsbewijs
Identity card No. G30/003348
Adres
Address 4e Kade 30
Behoort tot
Belongs to Gew. 13 (Z-n Noord)
Onderdeel
Army unit G.D. Distr. Gouda.
Stempel
Seal
Functie - Rang
Function - Grade V.N.V.
De Gewestelijke Cdt. v. d.
The Regional Commander
Op last
By order
N. B. S.
Datum van afgifte
Date of issue 15-10-1944.

Lidmaatschapskaart Aris Brouwer van de BS. (Collectie A. Brouwer)

Spoorbielzen roven

Op een heel vroege ochtend in het voorjaar van 1945 waren we, met vader en een paar broers, bielzen wezen roven langs de spoorlijn. De Duitsers hadden daar mangaten gegraven, als dekking tijdens bombardementen door de Engelsen. Die mangaten hadden ze versterkt met oude spoorbielzen. Dat was natuurlijk fantastisch brandhout voor ons fornuis. De volgende dag waren we achter ons huis die twee bielzen in kleine mootjes aan het zagen. Staat er ineens een politieagent naast ons. Dat moet verraad zijn geweest. Die agent was de vader van een vriend van mijn broer.

We moesten mee naar het bureau, en het hout moesten we meenemen. Op het politiebureau bleken al meer mensen te zitten die bielzen hadden gestolen. We draaiden de cel in. De volgende ochtend vroeg kwamen onze zussen voor ieder van ons twee boterhammen brengen, besmeerd met een mengsel van olie, erwtenmeel en zout. Daarna liet politiechef Schrijvers ons vrij. Met dat nachtje cel waren we wel genoeg gestraft, vond hij. Maar die bielzen waren we mooi kwijt. Je kunt je wel indenken wat de agenten daarmee gedaan hebben.

In Gouda was de familie van Adriaan de Rijke, van de Noothoven van Goorstraat, misschien wel een van de meest getroffen gezinnen in de oorlog. Adriaan was een felle verzetsman. Het gezin kreeg op een nacht een bom op het huis. Alle drie kinderen dood, de ouders brachten het er levend van af. Adriaan werd door de Duitsers ter dood veroordeeld, en gefusilleerd in Overveen.

Bevrijdingsfeest

Van de bevrijding heb ik weinig of niets gemerkt. Want alle VNV-ers en BS-ers waren ingekwartierd in het weeshuis aan de Spieringstraat. We hebben toen wel vrij snel tweemaal een feestavond op touw gezet voor alle Gouwenaars. Ik maakte het draaiboek. Vooraf vroegen we een minuut stilte voor de oorlogsslachtoffers. We hadden een muziekgroepje bij elkaar gescharreld. Piet van de Berg en Ben van Wingerden brachten wat sketches. De balletgroep van Suze van den Brink trad op. Het was allemaal een beetje improviseren, maar zeer tot genoegen van het publiek. De mensen waren jarenlang niets gewend geweest.

Later werden alle dienstplichtige BS-ers ingekwartierd in Mill. Van daaruit gingen we naar Engeland, Wolverhampton, voor een militaire basistraining. In Nederland was dat nog niet mogelijk. In januari '46 heb ik die opleiding afgerond. Als sergeant eerste klasse kwam ik bij de 7 Decemberdivisie. Ik deed er het werk van de SMA, de sergeant-majoor administratie, gewoon kantoorwerk dus. Dat heb ik twee jaar gedaan. Teuge was mijn laatste standplaats. Al die tijd kwam ik alleen in de weekeinden thuis.

Lekke band

In de tussentijd waren Tine en ik getrouwd. We leerden elkaar al heel jong kennen, in 1938. Mijn vriend Wim had een oogje op haar, maar dat was niet wederzijds. Tine, hij en ik zouden samen naar de kermis gaan, op de Nieuwe Markt toen. Daarna zouden we met z'n drieën een stukje gaan fietsen, de stad uit. Maar Wim bleek een bijna lege fietsband te hebben. Dus gingen Tine en ik

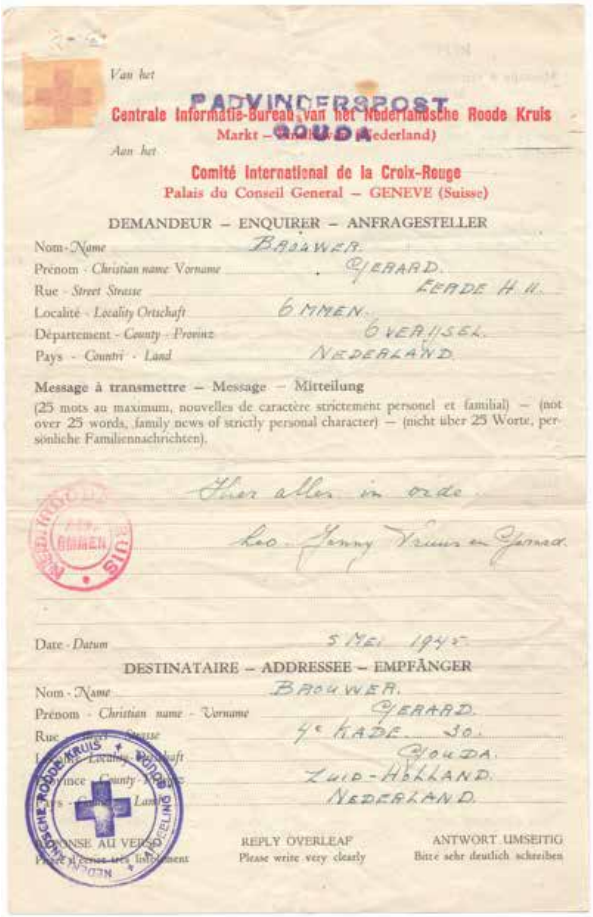
Van het
PADVINDERSPOST
Centrale Informatie-Bureau van het Nederlandsche Roode Kruis
Markt – GOUDA (Nederland)
Aan het
Comité International de la Croix-Rouge
Palais du Conseil General – GENEVE (Suisse)

DEMANDEUR – ENQUIRER – ANFRAGESTELLER
Nom - Name BROUWER
Prénom - Christian name - Vorname GERARD
Rue - Street - Strasse LEADE H.H.
Localité - Locality - Ortschaft 6 MMEN
Département - County - Provinz 6 VERNISEL
Pays - Country - Land NEDERLAND

Message à transmettre – Message – Mitteilung
(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personel et familial) – (not over 25 words, family news of strictly personal character) – (nicht über 25 Worte, persönliche Familiennachrichten).

Hier alles in orde
Leo Jenny Truus en Gerard

Date - Datum 5 MEI 1945

DESTINATAIRE – ADDRESSEE – EMPFÄNGER
Nom - Name BROUWER
Prénom - Christian name - Vorname GERARD
Rue - Street - Strasse 4e KADE 30
Localité - Locality - Ortschaft GOUDA
Province - County - Provinz ZUID-HOLLAND
Pays - Country - Land NEDERLAND

REPLY OVERLEAF
Please write very clearly
ANTWORT UMSEITIG
Bitte sehr deutlich schreiben

Padvinderspost van 5 mei 1945: „Hier alles in orde". (Collectie A. Brouwer)

samen fietsen. En zo is het gekomen. Twee dagen later werd Tine zestien.

Zij was een heel fijne vrouw, tot het laatst. Augustus vorig jaar is ze na een lang ziekbed overleden, 92 jaar oud. Toen ik Tine ontmoette, was ze winkeljuffrouw in een textielzaak. Daarna werkte ze bij banketbakker Hoogendijk aan de Hoogstraat. Die stond bekend om zijn ballenbakkerij. Het ging om zwarte babbelaars, maar eigenlijk waren ze donkerbruin. Fluweel voor de keel, was toen een bekend gezegde in Gouda. Bij ons thuis noemden wij ze ook wel 'Hoogendijkertjes'. Ik moest ze een keer daar gaan kopen voor ons gezin, en ik vroeg dus om

Hoogendijkertjes. Grote verwarring onder het personeel achter de toonbank. Ze wisten niet wat ik bedoelde met die term.

Krugerlaan

In 1946 zijn we getrouwd, snel nadat ik terug was van de militaire training in Engeland. We huurden een kamer aan de Achterwillens. Daar werd onze dochter Marianne geboren, in februari 1947. In mei 1950 kwam Gerda, onze tweede dochter. Midden 1948 betrokken we een half bovenhuis aan de Krugerlaan. Daarna gingen we naar het benedenhuis, met boven-inwoning door andere mensen. Dat moest je dulden, je had niks te vertellen. Later hebben we het hele huis voor onszelf gekregen. Wie had ooit gedacht dat een jongen van de Vierde Kade een heel huis aan de Krugerlaan zou gaan bewonen? Daarna zijn we naar de Van Itersonlaan gegaan, waar we 43 jaar lang hebben gewoond.

Toen ik terugkwam in Gouda, eind 1947, kreeg ik een baantje in de vleesdistributie. Controle van de vleesbonnen voor de mensen. Dat was aan de Karnemelksloot, in het kantoorgebouw van Mogendorff, de handel, in- en exportfirma in haar, huiden en vellen. Iets later kwam ik bij Mogendorff zelf te werken, als boekhouder/correspondent. Dat was een klein bedrijf met bijzonder weinig soesa. Ik had er eigenlijk een luizenbaan. Mogendorff was goed bevriend met Simon Meijer, de handelaar in kosjere boter en kaas, gevestigd op de Punt. Als Meijer het druk had, rond de joodse feestdagen bijvoorbeeld, leende Mogendorff mij enkele dagen aan hem uit. Dan verdiende ik dus dubbel.

De vrouw van Meijer was Sari Teixeira de Mattos, de directrice van het joods bejaardenhuis aan de Oosthaven. En zij was weer goed bevriend met de moeder van de schrijver Leo Vroman. Gouda was relatief klein.

Bankier

Tot 1956 ben ik bij Mogendorff gebleven. Ik ging naar een kaashandel in Bodegraven, maar dat werd een sof en duurde maar kort. Daarna bij banketbakkerij De Jong aan de Peperstraat. En intussen ging ik maar door met

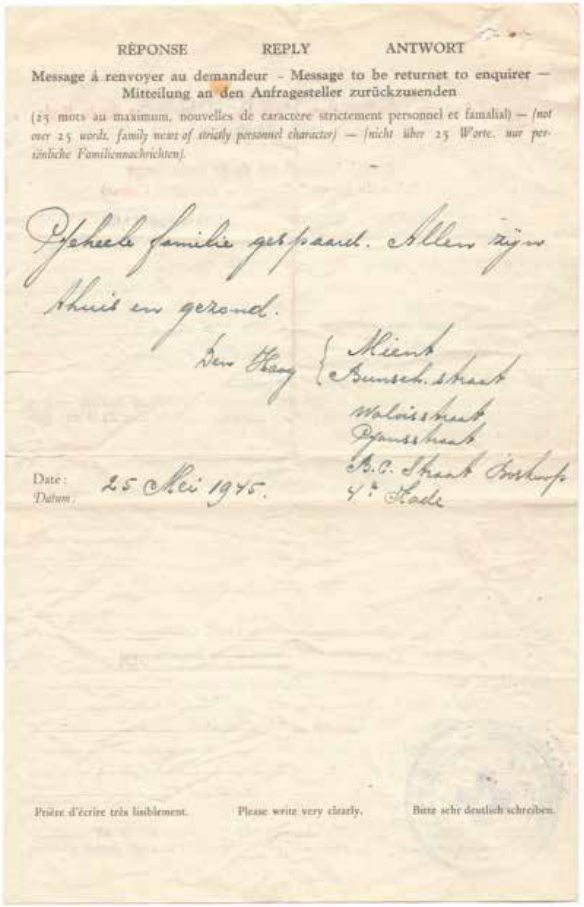
RÉPONSE REPLY ANTWORT

Message à renvoyer au demandeur - Message to be returnet to enquirer — Mitteilung an den Anfragesteller zurückzusenden

(25 mots au maximum, nouvelles de caractère strictement personnel et famalial) — (not over 25 words, family news of strictly personnel character) — (nicht über 25 Worte, nur persönliche Familiennachrichten).

Geheele familie gespaard. Allen zijn thuis en gezond.

Den Haag { Mient
Bunsch. straat
Waloisstraat
Pijnsstraat
B.C. Straat Bosknop
4e Kade

Date: 25 Mei 1945.
Datum:

Prière d'écrire très lisiblement. Please write very clearly. Bitte sehr deutlich schreiben.

Antwoordtelegram dd 25 mei 1945: "Geheele familie gespaard. Allen zijn thuis en gezond.'(Collectie A. Brouwer)

avondstudies, voor het bankbedrijf en het verzekeringswezen.

Zo kon ik begin 1960 terecht bij de bank Goedewaagen en Zoon. De heren De Mol waren er de baas. Ik deed er alle buitenlandse geldafwikkelingen, later als chef van die afdeling. Goedewaagen ging op in de Amsterdamse Bank, en die fuseerde weer tot Amro. Ik werd procuratiehouder in Rotterdam, aanvankelijk zonder enige salarisverhoging. Daarna afdelingsdirecteur van het Amrokantoor op de Coolsingel in Rotterdam, onderdirecteur

daar, afdelingsdirecteur van de NV en vervolgens zeven jaar hoofd van de afdeling incasso en cheques in Amsterdam. Zo heb ik alle bankgeledingen doorlopen. Tot ik eind 1983, ik was 62 jaar, in de VUT kon.

Verenigingsleven

Ik kom uit een verenigingsfamilie, van grotendeels hervormde geheelonthouders. Mijn vrouw Tine kwam uit de gereformeerde hoek, en qua kerk ben ik haar achterna gegaan. Ik was inmiddels een bankman, dus men vond het logisch dat ik penningmeester van de kerk werd. Lid van de commissie van beheer, heette dat officieel. Daar heb ik jarenlang mijn handen vol aan gehad. Tot ik in Amsterdam kwam te werken, toen werd het te bezwaarlijk vanwege de dagelijkse reisuren. Om die reden kreeg ik ontheffing van mijn functie bij de kerk. Jongeren moesten dat penningmeesterswerk maar gaan doen, vond ik, en dat lukte ook. Ik deed er wel nog aan evangelisatie en ik bleef ouderling in de kerk.

Op verzoek van het bestuur van Die Goude heb ik ooit het reglement en de statuten van de vereniging herschreven en gemoderniseerd. Samen met twee mensen, mevrouw Abbema, en de tweede naam herinner ik me nu niet meer.

David van Dam

Ik heb ook geijverd voor de rehabilitatie van David van Dam. Hij was in de oorlog net als ik lid van VNL, Voor Nederlands Vrijheid. In de zomer van 1945, hij was toen pas zestien jaar, was hij actief bij de bewaking van Goudse vrouwen die met de Duitsers gecollaboreerd hadden. Die vrouwen werden toen vastgehouden in de Kaarsenfabriek. David van Dam deed iets ongelukkigs met zijn stengun en doodde daardoor per ongeluk zichzelf. Hij werd begraven met korpseer, maar al met al zeer matig. Daar heb ik iets aan proberen te doen.

Het Verzetsmuseum hier in de stad zei: wij werken alleen aan dingen tot en met het eind van de oorlog. Daarna heb ik wel het Streekarchief in beweging kunnen krijgen. Nico Habermehl zocht de kwestie uit, en publiceerde er over. Nu nog steeds hoort de familie van David van Dam tot de vaste gasten bij de dodenherdenking op 4 mei bij het oude stadhuis op de Markt.

Wilhelmina versus Juliana

Mijn broer Krijn werkte aanvankelijk bij opticien Polak, aan de Markt. Later werd hij politieagent, bij de straatpolitie in Rotterdam. In de oorlog nam hij daar ontslag, om niet mee te hoeven doen aan de jodenopsporing door het Nederlandse politie-apparaat. Na de oorlog kwam hij bij de Politieke Opsporingsdienst, de POD. Daar kon hij joodse mensen helpen om hun gestolen bezittingen terug te vinden. Die spullen waren veelal bewaard in zogenaamd veilige opslagbedrijven.

Vanuit de POD kwam hij terecht bij de beveiliging van de leden van het Koninklijk Huis. Met Wilhelmina kon hij nooit goed overweg. Krijn vond haar niet bepaald zijn vriendin. Nukkig, onbezonnen en onbetrouwbaar was ze, merkte hij. Met Juliana kon hij het beter vinden. Hij moest een keer met haar op een lang staatsbezoek aan

BS-ers marcheren over de Markt in Gouda, mei 1945, met Aris Brouwer links vooraan. (Collectie A. Brouwer)

Indonesië. Tegen het eind van die reis kocht Juliana ergens een mooi filigrain broche, voor de vrouw van Krijn. Omdat zij het zo lang zonder haar man had moeten stellen, zei ze.

Als jongen was ik lid van Daniël, een christelijke jongenmannenvereniging. We kwamen wekelijks, op zaterdagmiddag, samen in het gebouw op de hoek van de Lange Groenendaal en de Naaierstraat, waar nu de bekende stroopwafelwinkel Van den Berg zit. Vanuit de Hervormde Kerk was dat gebouw ook te huren voor allerlei vergaderingen, bruiloften en partijen.

Ik was bij Daniël een soort jeugdleider, tot het eind van de oorlog. We boden een combinatie van bijbelstudie en recreatie. Die bijbelstudie stelde niet al teveel voor. Het kwam er op neer dat ik aan het begin van de bijeenkomst een stukje uit de bijbel voorlas. Daarna gingen we samen iets leuks doen, bijvoorbeeld roeien op de Reeuwijkse Plassen.

In de oorlogsjaren werden dit soort clubs verboden door de Duitsers. Maar de kerk trok de jongerenclub dichter naar zich toe, zodat Daniel eigenlijk een volwaardig onderdeel werd van de kerk. En de bezetters lieten de kerken met rust, dat was hun uitgangspunt. Daniël leeft nu nog steeds voort, in de naam van de sportvereniging Jodan. Dat betekent niets anders dan Jongeren Daniël.

Protestantse enclave

Nadat ik met de VUT ging bij de bank, heb ik de meeste activiteiten achter me gelaten. Tine en ik gingen door met uitjes, vakanties en sport, wandelen en fietsen vooral. Dat deden we toch altijd al, ook met de kinderen. In de zomervakantie op de fiets naar Zeeland: Haamstede. In de weekeinden fietstochtjes rond Gouda. Zwemmen en wandelen, en in de winter schaatsen natuurlijk. Stevig bergwandelen in de Alpen, en elke winter langlaufen in Abtenau, Fiss en later op de hoogvlakte van Ramsau. Die was voorheen onbewoond, maar het werd een protestantse enclave in het overwegend katholieke Oostenrijk. Er staat een heel grote protestantse kerk. Een strenge katholieke bisschop in Salzburg heeft ooit alle

Aris Brouwer voor zijn flat in Goverwelle (Foto Cornelis de Keizer: Empire Imaging)

protestanten uit de verre omgeving willen verdrijven. Toen zijn die mensen bijeengekomen op de hoogvlakte van Ramsau en ze zijn er blijven wonen. Dus daar konden wij op zondagochtend mooi naar de kerk tijdens onze langlauf-vakanties.

Door ziekte heeft mijn vrouw in de laatste jaren steeds minder kunnen presteren. Ze raakte totaal verzwakt. Nadat ze de laatste tien dagen van haar leven dag en nacht door onze twee dochters werd verpleegd, is ze op 12 augustus 2014 rustig in haar slaap overleden. Op 7 augustus was ze 92 jaar geworden. We hadden een fijn huwelijk van meer dan 68 jaar. Rijkelijk gezegend waren we met onze dochters, schoonzoons, vijf kleinkinderen en tien achterkleinkinderen.

Sinds het overlijden van mijn vrouw springen mijn dochters voor mij bij, als het nodig is. Met de rollator kan ik nog zelf naar winkelcentrum Goverwelle hiernaast, voor kleine boodschappen. Voor de dagelijkse warme maaltijd krijg ik de diepvriesbezorger langs. Dat gaat goed en het is heel redelijk van kwaliteit.

Lezen is lastig geworden voor me. M'n krantje lezen met de leesloep gaat moeizaam, maar TV kijken is moeilijker. Dus het nieuws bijhouden heb ik de laatste tijd een beetje moeten laten sloffen.

Vrijdagavond eten we met een clubje altijd gezamenlijk hiernaast in de Irishof. En op maandagochtend doen we daar een beetje aan zit-gymnastiek. Op zondag halen en brengen mensen mij naar de Ontmoetingskerk, net als wekelijks naar de soos daar. '

Auteurs

Drs. V.H.M. (Victor) Timmer onderzoekt op muziekhistorisch gebied al enige decennia aspecten van het fenomeen 'orgel'. Publicaties van zijn hand verschenen in vakbladen in binnen- en buitenland.

Ronald van der Wal is historicus en hoofdredacteur van dit blad.

Henny van Dolder-De Wit is redacteur van dit blad.

Peter van Eijkelenburg verzorgt de rubriek Gouwe Verhalen.

Agenda

LEZINGEN VAN DIE GOUDE

25 januari **Jan van Es**
begraafplaatsen in het Groene Hart

8 februari **Henkjan Sprokholt**
Oostpolder

29 februari **Leen Ouweneel**
Oude Hollandse Waterlinie

13 april **Algemene Ledenvergadering**
Streekarchief Midden-Holland; nieuwste aanwinsten

23 mei **Maarten Groenendijk**
Opgravingen Sint Jan

De lezingen zijn allen in Gebouw Concordia, Westhaven 27. Aanvang 20:00 uur.

Voor verdere bijzonderheden verwijzen wij u naar de Nieuwsbrief van Die Goude en de (vernieuwde) website www.diegoude.nl

Tidinge

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING DIE GOUDE

De Goudse happening van 1965 126
Ronald van der Wal

Dirk van der Starre en de belevenissen van een Goudse juwelier in de Franse tijd 136
Henny van Dolder-De Wit

Vluchtelingen in Gouda. Opvang slachtoffers van het bombardement van Rotterdam 14 mei 1940 142
Henny van Dolder-De Wit

'... zekere heer J. Verheijen'. De Goudse jaren van een Amsterdams musicus 144
Victor Timmer

Gouwe Verhalen: Aris Brouwer (1921) 153
Peter van Eijkelenburg